

NOTEN

Proloog: het verloren paradijs

- 15 De telegraafberichten reisden: *Los Angeles Times*, 21 nov. 1934.
15 de lijken gemummificeerd: *Los Angeles Times*, 5 dec. 1934.
15 Beiden lagen op hun rug: *Oakland Tribune*, 19 nov. 1934.
15 De grootste was ongeveer: *Los Angeles Times*, 22 nov. 1934.
15 een plukje bruin haar: *San Francisco Examiner*, 24 nov. 1934.
15 doorboord met wormgaten: Verslag van Rollan Walter Kraft, MD, doos 88, map 7, Record Unit 7312, archieven Smithsonian Institution.
15 vermoedelijk een vrouw: *Los Angeles Times*, 21 nov. 1934.
15 De verdroogde gezichtshuid: Verslag van Kraft.
15 Geen van beiden droeg schoenen: *San Francisco Examiner*, 19 nov. 1934.
15 Een van de vissers zag sporen: Ibid.
15 Honderden verbrande lucifers: *Kansas City Star*, 12 dec. 1934.
15 Het hoofd van een zeehond: Ibid.
15 Het tweetal was gestorven van de dorst: Verslag van Kraft.
16 Onder hun omgeslagen sloep: *Oakland Tribune*, 29 dec. 1934.
16 een stapel van dertig brieven: *Kansas City Star*, 12 dec. 1934.
16 ‘een hel van verschrikking’: *Los Angeles Times*, 11 dec. 1934.
16 Een ander bekende dat ze stof waren voor nachtmerries: Ibid.
16 *Enkele brieven waren gericht: Los Angeles Evening Post-Record*, 19 nov. 1934.
16 ‘We hopen dat u nog eens zult komen’: *Los Angeles Times*, 20 nov. 1934.

1. De dokter en zijn discipel

- 19 Aanvankelijk was Dore doodsbang voor de dokter: Strauch, *Satan Came to Eden*, 5.
- 19 Het was niet zijn gestalte: Ik heb tientallen foto's van Friedrich Ritter (en van alle kolonisten van Floreana) bekeken in de archieven van de speciale collecties van de Universiteit van Zuid-Californië: het Allan Hancock Foundation Archive (0257) en collectie Lorenzo DeStefano over Hancocks expeditie naar de Stille Oceaan (6215).
- 19 Zijn algemene houding viel op: Strauch, *Satan Came to Eden*, 5.
- 19 Ze wilde hem nog net niet meedogenloos noemen en hoopte: Ibid.
- 19 was pas 26 jaar oud: Dore werd op 25 maart 1901 in Berlijn geboren als Dorothee Martha Mathilda Strauch (geboorteakte op ancestry.com).
- 19 dat baanbrekend onderzoek deed: De geschiedenis van de natuurgeneeskundige behandelingen in het Immanuel Krankenhaus in Berlijn, bekeken op 20 mei 2020, natuurheilkunde. immanuel.de/einrichtung/ueber-uns/geschichte.
- 19 Drie jaar eerder was multiple sclerose: Strauch, *Satan Came to Eden*, 4.
- 19 waarbij haar baarmoeder was verwijderd: Ibid.
- 19 deze terugval bracht een wonderlijk voordeel: Ibid., 5.
- 20 'Hij is fanatiek' tot 'de basis van je ziekte te doen' (inclusief Dore's uitspraak dat ze 'bloosde'): Strauch aan George Allan Hancock, januari 1932, doos 6, map 13, Collectie nr. 0257, Special Collections, USC Libraries (hierna aangeduid als 'Hancock Foundation Archive'). Dore Strauch, 'The Great Moment for Manfred Kyber', doos 1, map 'Geschriften Ritter', collectie Lorenzo DeStefano over de expedities van Hancock naar de Stille Oceaan, Collectie nr. 6215, Special Collections, USC Libraries, Universiteit van Zuid-Californië (hierna aangeduid als 'collectie Lorenzo DeStefano').
- 20 'zich niet behoefde te onderwerpen aan ziekte': Strauch, *Satan Came to Eden*, 6.
- 20 Hij gaf toe dat hij niet van zieke mensen hield: Ibid., 13.
- 20 'wil om te genezen': Ibid., 13.
- 20 'zeggen dat iets moet bestaan': Mulford, *Thoughts Are Things*, 9.
- 21 'instinctief begrip': Strauch, *Satan Came to Eden*, 1.
- 21 'Er was een taak': Ibid., 2.

- 21 ‘de armen en de allerarmsten’: Ibid.
- 21 ‘lage instincten en hartstochten’: Strauch, ‘Great Moment for Manfred Kyber’.
- 21 ‘Als iedereen eerst het goede zou vervullen’: Ibid.
- 22 ‘Ik zou de druk van dit alles’: Strauch, *Satan Came to Eden*, 3.
- 22 zich verzette tegen: Schopenhauer, 231.
- 22 ‘Mijn ziel was uitgehongerd’: Strauch, ‘Great Moment for Manfred Kyber’.
- 22 een familievriend en schooldirecteur: Ibid.
- 22 ‘ontdooien met zonneschijn’: Strauch, *Satan Came to Eden*, 3.
- 22 Hermann was extreem zuinig: Ibid., 4.
- 22 vond ze dat aanstootgevend en weerzinwekkend: Ibid.
- 22 een kans om haar leven te herzien: Ibid., 5.
- 23 Na tien dagen onder de zorg van dokter Ritter: Ibid., 6.
- 23 vergezelde ze hem elke ochtend naar zijn werk: Ibid., 9.
- 23 Der Stahlhelm, of ‘Stalen Helm’: ‘The Political Parties in the Weimar Republic’, Administration of the German Bundestag, Research Section WD 1, maart 2006, www.bundestag.de/resource/blob/189776/01b7ea57531a60126da86e2d-5c5dbb78/parties_weimar_republic-data.pdf.
- 23 Ze protesteerden tegen de Weimarrepubliek: *Western Mail* (Cardiff), 30 april 1929.
- 23 Bonden voor gemotoriseerd vervoer: Ibid.
- 23 viel (...) communistische burgers aan: Sven Reichardt, ‘Violence and Community: A Micro-study on Nazi Storm Troopers’, *Central European History* 46, nr. 2 (juni 2013).
- 23 een populair ‘travestietencafé’: Gordon, *Voluptuous Panic*, 25.
- 23 openlijk homoseksueel: Marhofer, *Sex and the Weimar Republic*, *Ernst Röhm*, 151.
- 23 ‘zakelijke relatie’: Eleanor Hancock, 89.
- 23 ‘Ik ben niet zijn klant’: Ibid.
- 24 een fervent aanhanger van buitensporig kauwen: Strauch, *Satan Came to Eden*, 21.
- 24 ‘hoornachtig’ genoeg zou worden om tanden te kunnen vervangen: *Los Angeles Times*, 27 mei 1934.
- 24 het menselijk brein in kaart brengen: Mielche, *Let’s See*, 117.
- 24 ‘fantastische gek’: *Pittsburgh Post-Gazette*, 3 febr. 1930.
- 24 ‘iemand die zijn eigen weg gaat’: *B.Z. am Mittag*, 1934, nr. 292.
- 24 Hij was van plan om: Finsen, ‘Debunking’, geen paginanrs.
- 24 die het einde van de Europese cultuur zou bespoedigen: *Reclams Universum*, 27 febr. 1930.

- 24 Hij woonde in een goedkoop: *Pittsburgh Post-Gazette*, 3 febr. 1930.
- 24 zaaide zijn eigen haver: Ibid.
- 24 Thuis droeg hij nooit kleren: Ibid.
- 24 Hij vertrouwde fabriekskleding niet: Ibid.
- 24 ‘beschaafde schoen’: Strauch, *Satan Came to Eden*, 14.
- 24 geboren in mei 1886: Friedrich Adolf Ritter werd geboren op 24 mei 1886 in Wollbach, Baden, Duitsland (geboorteakte op ancestry.com).
- 24 zowel burgemeester van de stad als een rijke winkelier: Fritz Hieber, interview door auteur, sept. 2021.
- 25 ‘fervent aanhanger was van de deugden’: Ritter, ‘Adam and Eve in the Galapagos’, *The Atlantic*, okt. 1931.
- 25 ‘eigenaardige natuurjongen’: *B.Z.*, 10 jan. 2009.
- 25 *Leatherstocking Tales* (...) en *Robinson Crusoe*: Ritter, ‘Adam and Eve in the Galapagos’.
- 25 de Duitse filosofie van *Lebensreform*: Lyra Kilston, ‘The Remarkable Nature Boys of Los Angeles’, 5 maart 2015, lyrakilston.com.
- 25 William Pester: Ibid.
- 25 de vader van het detox-bad: Ibid.
- 25 ‘kookboek zonder koken’: Ibid.
- 25 ‘soepen voor tandelozen’: Ibid.
- 26 ‘Wat een grote profeet’: Ritter, ‘Settlers and Real Monkeys’, *Als Robinson auf Galapagos*, 164.
- 26 ‘Een mens is meer een aap’: Ibid.
- 26 ‘pijnloze staat van eeuwig zijn’: Sur, *Tod am Äquator: Die Galapagos Affäre*.
- 26 Hij herinnerde zich een specifiek voorval: Ritter, ‘Adam and Eve in the Galapagos’.
- 26 Een familielid vertelde een heel ander verhaal: Fritz Hieber, interview door auteur, sept. 2021.
- 26 ‘Het was een ietwat gevaarlijk’: Sur, *Tod am Äquator*.
- 27 scheikunde, natuurkunde: Ritter, ‘Adam and Eve in the Galapagos’.
- 27 aspirant-zangeres Mila Clark: Sur, *Tod am Äquator*.
- 27 de rollen van Carmen, Mignon en Amneris: Strauch, *Satan Came to Eden*, 14.
- 27 Mila’s lot: Ibid., 15.
- 27 Ze maakten lange, heftige ruzies: Sur, *Tod am Äquator*.
- 27 Een keer gooide hij een vaas: Ibid.

- 27 Soms sloeg hij haar: Ibid.
- 27 die ook weer gewelddadige kantjes had: Ibid.
- 27 Ze vluchtte naar het huis van zijn moeder: Ibid.
- 27 ‘psychische ervaring’: Strauch, ‘Great Moment for Manfred Kyber’.
- 27 hem gedwongen had vrijwilliger te worden: Elke Hundt (plaatselijke historicus), interview door Cristina Burack, gepubliceerd in 2002 in de plaatselijke protestantse gemeente: ‘Zijn denken werd in belangrijke mate beïnvloed door zijn ervaring in de Grote Oorlog, waarin hij vrijwillig diende.’
- 27 ‘Grote, mosterdkleurige etterende blaren’: Brittain, *Testament of Youth*, 395.
- 27 waar hij behandeld werd voor leverschade: Fritz Hieber, interview door auteur, sept. 2021.
- 28 De ervaring veranderde hem: Ibid.
- 28 maakte hij ruzie met Mila en gaf haar een klap: Sur, *Tod am Äquator*.
- 28 hakte met een paar koortsige slagen op de piano van zijn zus in: Ibid.
- 28 schoot beide honden dood: Ibid.
- 28 gaf hij lezingen over scheikunde: Ibid.
- 28 het effect van zonlicht op de menselijke huid: *Oakland Tribune*, 31 jan. 1930.
- 28 die op loopafstand in de Haberlandstrasse woonde: Hoffmann, *Einstein’s Berlin*, 10.
- 28 een oppervlakkige kennis: Fritz Hieber, interview door auteur, sept. 2021.
- 28 was hij ervan overtuigd dat er op een dag: Sur, *Tod am Äquator*.
- 28 ‘een enorm, onpersoonlijk monster’: Ritter, ‘Adam and Eve in the Galapagos’.
- 29 ‘Ik heb geen behoefte aan een liefdeszieke vrouw’: Strauch, *Satan Came to Eden*, 12.
- 29 ‘medepelgrim op weg’: Ibid., 8.
- 29 Ze vermoedde dat zij de enige: Ibid., 10.
- 29 ‘Er waren geen scènes’: Ibid., 9.
- 29 ‘triomf van het mannelijke’: Ibid., 11.
- 30 ‘de slechte uitvindingen van het moderne kostuum’: Ibid., 14.
- 30 Staatsbibliotheek in Berlijn: Ibid., 19.
- 30 ‘een kleine wereld op zich’: Darwin, *Voyage of the Beagle*, 454.
- 30 ‘steriel en niet in staat om leven te ondersteunen’: Ibid., 458.
- 30 ‘Wanneer ik een tropisch oerwoud binnenga’: Beebe, *World’s End*, 61.

- 30 'Als zijne satanische Majesteit': *New York Times*, 25 april 1930.
 31 'een aaneengesloten vakantie': *Chicago Tribune*, 30 sept. 1923.
 31 Een geslaagde terugtrekking uit de wereld: Ritter, 'Adam and Eve in the Galapagos'."

2. *Sterven in de ene wereld*

- 32 ze zou Friedrichs vrouw Mila: Strauch, *Satan Came to Eden*, 15.
 32 drong Friedrich er bij Dore op aan zich te vermommen: Ibid., 16.
 32 een opvallend Italiaans ogend herenhuis: Bezoek van auteur aan Wollbach, sept. 2022.
 32 werd Mila zelfs enthousiast: Strauch, *Satan Came to Eden*, 16.
 23 'Mevrouw Ritter, die het tegenovergestelde' en 'Zij is een lichtend voorbeeld': Strauch, 'Great Moment for Manfred Kyber'.
 33 omhelsden ze elkaar: Ibid.
 33 Dore moest een brief schrijven: Strauch, *Satan Came to Eden*, 16.
 33 Twee grote houten kisten: Ibid., 21.
 33 Klamboes waren onmisbaar: Ibid., 22.
 33 Dore kocht een volledig: Ibid., 21.
 33 Friedrich pakte timmermansgereedschap: Ritter, 'Adam and Eve in the Galapagos'.
 33 Ze gaf haar mooiste kleren: Strauch, *Satan Came to Eden*, 22.
 33 Dore drong er bij hem op aan: Ibid.
 34 Toen hij voorstelde om een pistool mee te nemen: Ibid.
 34 'grote melancholie': Ibid., 24.
 34 'Ik zal jullie terugzien': Ibid.
 34 Een van de populairste liedjes: Een operette met die titel werd opgevoerd in verschillende Duitse steden in 1929 en 1930. Amerikaanse kranten brachten de productie in verband met het avontuur van Friedrich en Dore: *Tampa Times*, 11 juli 1930.
 34 hield hij zijn laatste publieke optreden: *B.Z. am Mittag*, 1934, nr. 292.
 34 'Hij zag er bleek en ellendig uit': *Reclams Universum*, 27 febr. 1930.
 34 De weinige collega's die op de hoogte waren: Ibid.
 35 'Het voelt alsof ik in de ene wereld sterf': Ritter, 'Final Letter from Germany', *Als Robinson auf Galapagos*.
 35 hij liet al zijn tanden trekken: Ritter, 'Adam and Eve in the Galapagos'.

- 35 de tanden zouden niet blijven zitten: *New York Daily News*, 7
jan. 1934.
- 35 Op 3 juli 1929: Strauch, *Satan Came to Eden*, 25. Friedrich
herinnerde zich dat het 4 juli was. Zie Ritter, ‘Adam and Eve in
the Galapagos’.
- 35 Een roker bedierf soms de lucht: Ritter, ‘Journey Across the
Atlantic’, *Als Robinson auf Galapagos*.
- 36 ‘Natuurlijk zijn overvoede, door alcohol benevelde hersenen’:
Ibid.
- 36 ‘dikbuikige boerin’: Ibid.
- 36 In elk geval, merkte Friedrich op, snurkte geen van hen: Ibid.
- 36 Hij en Dore waren gebiologeerd: Ibid.
- 36 ‘kleurrijke, geometrische lichaampjes’: Ibid.
- 36 hoe een aap Friedrich beklom: Ibid.
- 36 ‘de sterkste van de twee was’: Ibid.
- 37 ‘gegolfd glas’: Ibid.
- 37 ‘Ik werd gegrepen door een pantheïstisch verlangen’: Ibid.
- 37 Op 31 juli: Ibid.
- 37 een ontvangst die ze beiden bemoedigend vonden: Ibid.
- 37 een term die nu als denigrerend wordt beschouwd: Roslyn
Cameron (de voormalige coördinator publieke steun en voor-
lichting op het Charles Darwin Research Station op de Galapa-
goseilanden), e-mailbericht aan auteur, 7 maart 2022.
- 37 de beschaving hen uiteindelijk zou bederven: Ritter, ‘South
American Harbors’, *Als Robinson auf Galapagos*.
- 37 Een vliegtuig kon hen: Ibid.
- 38 Ze konden geen land kopen: Ibid.; Strauch, *Satan Came to
Eden*, 26.
- 38 Voor eventuele toekomstige noodgevallen: Strauch, *Satan
Came to Eden*, 61.
- 38 een volgepakte, stinkende tweedeklaswagon: Ritter, ‘The Jour-
ney to Quito’, *Als Robinson auf Galapagos*.
- 38 ‘Er zijn hier opvallend veel’: Ibid.
- 38 ‘volstrekt onverdraaglijke cultus’: Ibid.
- 39 ‘een aanval van vrouwelijke ijdelheid’: Strauch, *Satan Came to
Eden*, 27.
zijn ernstige teleurstelling: Ibid.
- 39 ‘Je moet zelfs geen fruit eten’: Ritter, ‘The Journey to Quito’,
Als Robinson auf Galapagos.
- 39 ‘niet blind’ tot ‘tot een ander’: Strauch, *Satan Came to Eden*, 10.
- 39 Maar ze geloofde dat alleen zij: Ibid., 7.

- 39 'heel menselijk': Ibid., 12.
39 'We voelden een verbondenheid': Ibid., 31.

3. De betoverde eilanden

- 40 enkele honderdduizenden tot miljoenen jaren: Moore, *Galápagos: An Encyclopedia*, 3.
40 De archipel telt achttien hoofdeilanden: Q&A met Galapagos-specialisten Roslyn Cameron en Washington 'Wacho' Tapia, algemeen directeur van Conservando Galápagos (Behoud Galapagos).
40 andere rotsformaties: Ibid.
40 een paar vierkante meter: Ibid.
40 zelden door mensen worden bezocht: Kricher and Loughlin, *Galápagos: A Natural History*, 17.
41 'Het lijkt alsof': Moore, *Galápagos: An Encyclopedia*, 364.
41 'Neem vijftwintig hopen': Melville, *Encantadas*, 21.
41 173 vierkante kilometer: Moore, *Galápagos: An Encyclopedia*, 382.
41 een zoetwaterbron: Alle kolonisten van Floreana gebruikten een ambachtelijke bron aan de voet van Cerro Olympus. Water uit dit gebied wordt vandaag de dag nog steeds via pijpleidingen naar de stad geleid. E-mail van Roslyn Cameron aan auteur, 24 april 2024.
41 maakte de eerste kaart van de Galapagos: Gibbs, Cayot, and Tapia Aguilera, *Galápagos Giant Tortoises*, 3.
41 een eerbetoon aan Juan José Flores: Moore, *Galápagos: An Encyclopedia*, 382.
41 eerste strafkolonie: Ibid., 296.
42 Patrick Watkins, was waarschijnlijk de eerste echte: Jackson, *Galápagos: A Natural History*, 3.
42 Hij bouwde een gammele hut: Stewart, *Galápagos: The Islands*, 50.
42 'Het uiterlijk van deze man': Porter, *Memoir*, 129.
43 'rollend tussen de rotsen': Ibid.
43 'gek en moordenaar': Strauch, *Satan Came to Eden*, 42, 43.
43 kon zijn misdaden niet uit haar gedachten bannen: Ibid., 43.
43 De Manuel J. Cobos was ooit eigendom geweest: Treherne, *The Galapagos Affair*, 20.
43 sloeg zijn eigen betaalmiddel: Baarslag, *Islands*, 198.

- 43 in opstand kwamen en hem vermoordden: Moore, *Galápagos: An Encyclopedia*, 131.
- 43 In 1924 verklaarde een groep van 22 Noren: *Los Angeles Times*, 11 aug. 1926.
- 43 ‘naar een mooier, vrolijker land te trekken’: *AZ am Morgen Munich*, 10 april 1926.
- 43 de strenge immigratiewetten van dat land: *Los Angeles Times*, 11 aug. 1926.
- 44 had een ambitieus vestigingsplan gelanceerd: Woram, *Charles Darwin*, 231–32.
- 44 ‘het waterprobleem’: *Ibid.*, 232.
- 44 enkele moderne gemakken: *Los Angeles Times*, 11 aug. 1926.
- 44 de *Floreana*, vernoemd naar: Woram, *Charles Darwin*, 233.
- 44 samenwerkte met het National Museum: *Pittsburgh Press*, 21 febr. 1929.
- 44 ‘een tiental ogen’: Beebe, *World’s End*, 59.
- 44 doorzichtige alen, levend koraal: *New York Times*, 30 juli 1930.
- 44 vis met stekelige horens: *Cincinnati Post*, 18 jan. 1930.
- 44 *galápagos* is een oud Spaans woord: Roslyn Cameron, e-mail aan auteur, 26 april 2022.
- 45 Een onderzoek van de logboeken: *New York Times*, 6 sept. 1925.
- 45 Pinchot hoorde van een schildpad: Pinchot, *To the South Seas*, 197.
- 45 het mogelijk was om een eiland over te steken: *Tampa Tribune*, June 15, 1958.
- 45 verwonderde Pinchot zich over de argeloze dieren: *Philadelphia Inquirer*, 16 sept. 1929.
- 45 ‘schootdraak’: Pinchot, *To the South Seas*, 198.
- 45 ‘brievenbus’ die daar lang geleden: Rondleiding door en interview met Santos Humberto Moreno Naula, vertegenwoordiger van het Centro Comunitario Floreana. Bezoek van auteur aan Floreana, mei 2022.
- 45 ‘Vriendelijk en huiselijk’: Pinchot, *To the South Seas*, 219.
- 46 maakte de plek ontegenzeggelijk een griezelige indruk: *Ibid.*
- 46 Nadat ze op de deuren hadden geklopt: Voor beschrijvingen van de verlaten Casa, zie *Ibid.*, 219–223.
- 46 De laatste aantekening: *Ibid.*, 220.
- 46 peinsde Pinchot: *Ibid.*, 222.
- 47 kapitein Paul Edvard Bruun: Woram, *Charles Darwin*, 257.
- 47 nog maar twee Noren en één Ecuadoraan: Treherne, *The Galapagos Affair*, 24.

- 47 deze keer was hun verblijf van korte duur: Ibid.
 47 zag Dore het eiland: Strauch, *Satan Came to Eden*, 32.
 47 een veertienjarige Ecuadoraanse jongen: Ibid.
 48 ‘Ik zou nooit het risico durven nemen’: Ibid., 35.
 48 Hij verzekerde haar: Ibid.
 48 zou hebben gespioneerd: Treherne, *The Galapagos Affair*, 2.
 48 Casa Matriz: Strauch, *Satan Came to Eden*, 34; Ritter, ‘Dangerous Bull Hunting’, *Als Robinson auf Galapagos*.
 48 Die eerste nacht sliepen ze op de vloer: Treherne, *The Galapagos Affair*, 26.

4. Friedo

- 49 ‘als vreemde schildwachten’: Strauch, *Satan Came to Eden*, 35.
 49 ‘onze indiaanse Victor Hugo’: Ritter, ‘Dangerous Bull Hunting’, *Als Robinson auf Galapagos*.
 50 verder uitgediept door ezels, vee: Gibbs, Cayot, and Tapia Aguilera, *Galapagos Giant Tortoises*, 53.
 50 Dore's voeten brandden bij elke stap: Strauch, *Satan Came to Eden*, 38.
 50 ‘We zijn hier’: Ibid.
 50 de eerste die Dore ooit had gezien: Ibid.
 50 Van een afstand zag Dore: Ibid., 39.
 51 Friedrich werd stil en nors: Ibid.
 51 als Hugo per se door wilde gaan: Ibid.
 51 Met grote tegenzin: Ibid.
 51 Friedrich was jaloers: Ibid., 40–41.
 52 donkergrijze inhammen die op: Bezoek auteur aan Floreana, mei 2022.
 52 Een rat schoot naar buiten: Strauch, *Satan Came to Eden*, 43.
 52 ‘een rij spoken’: Ibid., 45.
 52 Friedrich schatte dat de plek: Ritter, ‘Floreana’, *Als Robinson auf Galapagos*.
 52 Ze daalden snel in de krater af: Ritter, ‘Adam and Eve in the Galapagos’.
 52 ‘De bron’: Strauch, *Satan Came to Eden*, 48.
 53 ‘Dit is onze plek, Dore’: Ibid., 49.
 53 Dore begreep het meteen: Ibid.
 53 Ze begon te huilen: Ibid.
 53 Friedrich pakte haar hand: Ibid.

- 53 ‘We zullen de vallei dopen’: Ritter, ‘Adam and Eve in the Galapagos’.
- 53 Ze draaide rondjes en danste zoals ze vroeger: Ibid.
- 53 ‘In naam van de Ritters neem ik bezit van u’: Ibid.
- 53 Toen wees hij met zijn vinger: Strauch, *Satan Came to Eden*, 49.
- 53 Watkins had precies op deze plek iemand vermoord: Ibid.
- 54 ‘Ik zie dat je’: Ibid., 51.
- 54 ‘de vijand uit te drijven’: Ibid., 52.
- 54 ‘bijna angstaanjagende gruwelijkheid’: Ibid.
- 54 Friedrich verklaarde dat ze: Ritter, ‘Adam and Eve in the Galapagos’.
- 54 ‘een zwoegende Adam en Eva’: Ibid.
- 54 *El Viejo*, ‘De Oude’: Strauch, *Satan Came to Eden*, 55.
- 55 ‘s Nachts sliepen ze in hangmatten: Ibid., 57.
- 55 Ze zwoer zichzelf: Ibid., 55.
- 55 ‘Ondanks al onze verschillen’: Ibid., 139.
- 56 ‘We waren gevlucht voor de maatschappij’ tot ‘op hun reser-
vaat’: Ritter, ‘Adam and Eve in the Galapagos’.
- 56 ‘perverse wezens’: Ibid.
- 56 ‘duivelse pogingen’: Ibid.
- 56 “gesneden door de evenaar”: Melville, *Encantadas*, 34.
- 56 Van juli tot december viel er weinig regen: Cassidy, *Biological
Evolution*, 12.
- 56 ‘koortsachtige vruchtbaarheid’: Strauch, *Satan Came to Eden*, 58.
- 57 ‘als het hoofd van een baby’: Quoted in Treherne, *The Galapa-
gos Affair*, 37.
- 57 een primitieve persmachine: Strauch, *Satan Came to Eden*
(1935 ed.), 151.
- 57 zowel Does lichaam als haar geest bijna: Ibid., 55.
- 57 ‘Hij begreep maar niet’ tot ‘zo vanzelfsprekende aardse keten-
nen’: Ibid., 60.
- 57 onderzocht aandachtig: Ibid., 62.
- 57 Hugo haalde hen in: Ibid.
- 58 ‘verdedigingspsychologie’: Ibid., 63.
- 58 drong Friedrich erop aan: Ibid., 64.
- 58 ‘Als vegetarisme betekent’ tot ‘fysieke en mentale straffen beta-
len’: Ritter, ‘My Vegetarianism’, *Als Robinson auf Galapagos*.³
Friedrich klaagde dat: Ibid., ‘Floreana’.
- 59 ‘besmeurd waren met moord’: Dore, *Satan Came to Eden*, 66.
- 59 “¡El toro me mata!”: Ritter, ‘Dangerous Bull Hunting’, *Als
Robinson auf Galapagos*.

- 59 de hoorn had zijn linkeroksel doorboord: Ibid.
59 Hugo fluisterde: Strauch, *Satan Came to Eden*, 69.

5. Een ogenblik in het paradijs

- 61 ‘Godzijdank zijn we van’ tot ‘pijnlijk voor ons’: Ritter, ‘Floreana’, *Als Robinson auf Galapagos*.
61 gluurde ze door het struikgewas: Strauch, *Satan Came to Eden*, 71.
61 ze nauwelijks vorderingen had gemaakt: Ibid., 75.
62 ‘We hebben de betere wereld opgebouwd’ tot ‘het dier in jezelf’: Ibid., 78, 79.
62 ‘de ijle lucht’: Ibid., 79.
63 ‘tropische eeuwige woning’: Ritter, ‘Our Settling’, *Als Robinson auf Galapagos*.
63 een zeer ‘licht’ gebouw: Ibid.
63 muskietengaas: Ibid.
63 ‘als het skelet’: Ritter, ‘Adam and Eve in the Galapagos’.
63 golfplaten: Ibid.
64 ‘Friedo-ei’: “Friedo Egg,” doos 1, map ‘Geschriften Ritter’, DeStefano-collectie.
64 ‘tuinsymfonie’: Ibid.
64 ‘Een ogenblik geleefd in het paradijs’: Ritter, ‘Friedo’, *Als Robinson auf Galapagos*, april 1932.
64 ‘Er was iets veranderd op Floreana’: Strauch, *Satan Came to Eden*, 84.
64 ‘sinistere, uitgemergelde wezens’ tot ‘eigen slechte geweten’: Ibid., 73.
65 Ze stelde zich voor hoe hij zich dood wurmde: Ibid., 82.
65 Hij fluisterde iets: Ibid.
65 ‘sterke verdedigingspsychologie’: Ibid., 63.
65 hoewel het twee weken zou duren: Ibid., 82.
65 Nog steeds hadden ze niet: Ibid.
66 De tweede aanplant van de tuin: Ritter, ‘Satan Walks in the Garden’.
66 amandelen en hazelnoten weigerden: Ibid.
66 de radijsjes zaten vol: Ibid.
66 al hun bezittingen weg waren: Strauch, *Satan Came to Eden*, 83.
66 Dore vertrouwde de man niet: Ibid.
66 Wat waren ze dom geweest, dacht ze: Ibid.
66 Ze liepen in stilte terug naar Friedo: Ibid.

6. De eerste van de dollarkoningen

- 67 een persconferentie in Miami: *Palm Beach Post*, 6 jan. 1930.
- 67 veertien miljard dollar aan aandelen verloren gegaan: Beurskrach van oktober 1929, Social Welfare History Project, VCU Libraries, socialwelfare.library.vcu.edu/eras/great-depression/beginning-of-great-depression-stock-market-crash-of-october-1929.
- 67 had de Dow Jones bijna: Gary Richardson e.a., ‘Stock Market Crash of 1929’, Federal Reserve History, 22 nov. 2013, federalreservehistory.org.
- 67 een belegger uit Chicago stierf: Christopher Klein, ‘1929 Stock Market Crash: Did Panicked Investors Really Jump from Windows?’ History, 25 febr. 2019, history.com.
- 67 een bouwkundig ingenieur uit Pennsylvania: Ibid.
- 67 een effectenmakelaar uit St. Louis: Ibid.
- 67 Zelfs handelaars in clandestiene drank: *Nottingham Evening Post*, 21 dec. 1929.
- 67 ‘keerden terug naar de niet minder opwindende’: Ibid.
- 67 ‘Ik weet niet wat er gebeurd is’: Ibid.
- 68 had een gevarieerd team geselecteerd: *Miami Herald*, 4 jan. 1930.
- 68 ‘Na de stop bij de Maagdeneilanden’ tot ‘op voorhand verpestent’: Ibid.
- 68 voor 1,3 miljoen dollar: *Camden (N.J.) Morning Post*, 20 april 1942.
- 68 was ruim 56 meter lang: *Lincoln Star*, 20 okt. 1929.
- 68 een vaarbereik van 11.265 kilometer: *Camden (N.J.) Morning Post*, 20 april 1942.
- 68 een speciaal gebouwde kast: *Miami Herald*, 4 jan. 1930.
- 68 ‘De Mizpah moet over’ tot ‘expeditie bekendmaken’: Ibid.
- 68 Het gerucht ging: *Escanaba Daily Press*, 24 jan. 1930.
- 69 verruilde in zijn tweede schooljaar de middelbare school: *Chicago Tribune*, 16 mei 1958.
- 69 reed hij met een auto de trappen op: Ibid.
- 69 bediende hij een *telegraphone*: Bryant and Cones, 13.
- 69 schreef daarmee geschiedenis: Sterling and O’Dell, 894.
- 69 Phonevision: *Life*, 5 febr. 1951.
- 69 ‘veel kon drinken’ tot ‘wat hij deed’: *Chicago Tribune*, 5 febr. 1960.
- 69 Hij eindigde elke dag: Ibid.

- 70 In de weekends verdubbelde hij: Ibid.
- 70 Een keer schoot hij: Ibid.
- 70 Bij een andere gelegenheid, toen de *Mizpah*: Ibid., Feb. 5, 1960.
- 70 ‘Land,’ zei hij vaak: *Miami News*, April 2, 1950.
- 70 voor één miljoen aan aandelen had verkocht: *Sterling and O’Dell*, 894.
- 70 De acteur John Barrymore: *Los Angeles Times*, 18 maart 1929.
- 70 geen ‘verloren wereld’, meldde Barrymore: Ibid.
- 70 Vanderbilt was, net als Pinchot: *Miami Herald*, 29 maart 1926.
- 70 ‘volledig nieuw voor de wetenschap’: *New York Times*, 1 april 1926.
- 71 ‘We gaven ze gesneden rundvlees’ tot ‘onze schuld’: *Louisville Courier-Journal*, 27 mei 1928.
- 71 Daarna kwamen Charles Kettering: *Boston Globe*, 12 april 1930.
- 71 ‘Ark van Noach’: *Cincinnati Enquirer*, 26 maart 1930.
- 71 Charles Townsend: *Los Angeles Times*, 3 juni 1928.
- 71 Eén schildpad, die waarschijnlijk: Q&A auteur met Tapia, okt. 2021.
- 71 Huntington R. ‘Tack’ Hardwick: *Miami Herald*, 30 april 1929.
- 71 Geïnspireerd door Herman Melvilles roman *Moby Dick*: *Hartford Courant*, 7 mei 1929.
- 71 om halftien ’s ochtends werd geharpoeneerd: Ibid.
- 71 Zes uur lang: Ibid.
- 72 waarna hij een tweede keer geharpoeneerd werd: Ibid.
- 72 bloed spoot in plaats van water: Ibid.
- 72 60 liter olie uit zijn kop verwijderde: Ibid.
- 72 hij had gedacht dat het eiland: Eugene McDonald, voorwoord bij *Satan Came to Eden*, door Strauch, xvii.
- 72 ‘nogal gebrekkig’: *St. Louis Post-Dispatch*, 16 maart 1930.
- 72 dicht bij de hooglanden: Rondleiding door en interview met Santos Humberto Moreno Naula.
- 72 Hun voorraden waren gestolen: *St. Louis Post-Dispatch*, 16 maart 1930.
- 73 Het beste wat ze konden doen was geweren afvuren: McDonald, voorwoord bij *Satan Came to Eden*, door Strauch, xvii.
- 73 in vier zoekteams: Ibid.
- 73 ‘Gott sei dank’: *San Francisco Examiner*, 6 april 1930.
- 73 witte canvas broek: *St. Louis Post-Dispatch*, 16 maart 1930.
- 73 Met zijn linkerarm slap naast zich: *San Francisco Examiner*, 6 april 1930.

- 73 glom in de zon: *San Francisco Examiner*, 10 jan. 1932.
- 74 Het ontging McDonald niet: *San Francisco Examiner*, 6 april 1930.
- 74 nam Friedrich haar handen: Ibid.
- 74 ‘alles begreep’ en hem ‘vrijliet’: *Pittsburgh Post-Gazette*, 3 febr. 1930.
- 74 ‘Waarom gebruik je niet’: *St. Louis Post-Dispatch*, 16 maart 1930.
- 74 ‘Ik denk niet dat dat goed is’: Ibid.
- 75 sprak Dore in gebroken Engels met de vrouwen: Strauch, *Satan Came to Eden*, 88.
- 75 ‘Wij in Europa’ tot ‘als Duitse vrouwen’: Ibid., 90.
- 75 Dore was verrast: Ibid.
- 75 ‘extreme poging deed om’: Ibid.
- 75 ‘verschrikkelijk efficiënte’: Ibid., 88.
- 75 nam hij de geschenken van de commandant gretig aan: *San Francisco Examiner*, 6 april 1930.
- 75 van ‘pikhouwelen, een schop’ tot ‘vijftienhonderd patronen’: Ibid.
- 76 vroeg ook om een voorraad dynamiet: Ritter, ‘Satan Walks in the Garden’.
- 76 maar Friedrich verzekerde hem: Ibid.
- 76 ‘Hoelang bent u van plan’: *St. Louis Post-Dispatch*, 16 maart 1930.
- 76 ‘We zullen hier voor altijd blijven’ tot ‘natuurlijke dingen’: Ibid.
- 76 ‘Ja,’ antwoordde Brownell: Strauch, *Satan Came to Eden*, 91.
- 76 ‘bijna mystieke licht’: Ibid.
- 76 ‘Dat mag waar zijn’ tot ‘te sterven’: Ibid., 91–92.
- 76 ‘O, Friedrich’: Ibid., 92.
- 76 Iedereen lachte: Ibid.

7. Katalysator

- 77 stuurde hij via een radiogram een bericht: McDonald, voorwoord bij *Satan Came to Eden*, door Strauch, xviii.
- 77 ‘Duitse Robinson Crusoe’: *Pittsburgh Post-Gazette*, 3 febr. 1930.
- 77 Een journalist merkte op: *Pittsburgh Press*, 19 dec. 1934.
- 77 dit keer op Union Station: *Camden (N.J.) Morning Post*, 13 febr. 1930.

- 77 'witte vest en West Point-houding': *Camden (N.J.) Courier-Post*, 13 febr. 1930.
- 78 'Ze hadden tranen in hun ogen': *San Francisco Examiner*, 6 april 1930.
- 78 'tenzij,' grapte McDonald, 'hij van plan is': Ibid.
- 78 'publiciteitslawine': McDonald, voorwoord bij *Satan Came to Eden*, door Strauch, xviii.
- 78 'moderne Adam en Eva': *Fort Lauderdale News*, 22 febr. 1930.
- 78 'Hof van Eden': *San Francisco Examiner*, 10 jan. 1932.
- 78 arriveerde na een maandenlange cruise: *Oakland Tribune*, 23 juni 1930.
- 78 'duistere aardmannetjes': *Life*, 8 sept. 1958.
- 78 ondergebracht in het Steinhart Aquarium: *Chico (Calif.) Enterprise*, 23 juni 1930.
- 78 'De dokter en zijn *Frau* waren nogal schaars gekleed': *Los Angeles Times*, 17 juni 1930.
- 79 'Waarom zover gaan om een gek te zijn': *Richmond Times-Dispatch*, 6 juli 1930.
- 79 een fortuin van 87 miljoen dollar: Madsen, *John Jacob Astor*, 286.
- 79 'een spelletje haaien jagen' tot 'verdwijnen ze uit het zicht': *San Francisco Examiner*, 22 juni 1930.
- 79 'een natuurlijk laboratorium vol mysteries': Ibid.
- 79 'De Galapagos zijn praktisch onveranderd': Ibid.
- 79 'drijvend hotel': *New York Daily News*, 5 febr. 1933.
- 79 gedurfde patronen en chintzes: Ibid.
- 79 Astors gasten genoten: Ibid.
- 80 Onder zijn wetenschappelijke gezelschap bevond zich Kermit Roosevelt: *Atlanta Journal*, 4 mei 1930.
- 80 'pleziertochten': Joern Olshausen, 'Galapagos Lure and Lore', doos 1, map 'Joern Olshausen', collectie DeStefano. Olshausen reisde in de jaren 1970 naar Floreana en hield een reeks interviews met Margret Wittmer
- 80 een vrouwelijke metgezel: Ibid.
- 80 'testudo porteri': *Chicago Tribune*, 3 mei 1930.
- 80 'puppyachtige genegenheid': *San Francisco Examiner*, 22 juni 1930.
- 80 met een klein postuur en een plechtige gezichtsuitdrukking: *Philadelphia Inquirer*, 3 mei 1930.
- 80 Paddlewing genaamd: *New York Daily News*, 16 nov. 1931.
- 80 'bekeek hij rustig zijn omgeving' tot 'ging slapen': *Philadelphia Inquirer*, 3 mei 1930.

- 80 stierven helaas zijn vrienden een voor een: *New York Daily News*, 16 nov. 1931.
- 81 De pers noemde 'liefdesverdriet': *Washington Post*, 17 nov. 1931.
- 81 'met geweld uit de aarde getrokken moesten worden': Artikel Vincent Astor in de *New York American*, 4 dec. 1934.
- 81 Dore een paar tanden miste: *Pittsburgh Press*, 19 dec. 1934.
- 81 inzinking in textiel: *New York Times*, 4 mei 1930.
- 81 inzinking in katoen: *New York Times*, 2 juli 1930.
- 81 inzinking in auto's: *New York Times*, 5 okt. 1930.
- 81 inzinking in huwelijken: *New York Times*, 4 mei 1930.
- 81 inzinking in kanaalverkeer: *New York Times*, 3 dec. 1930.
- 81 inzinking in aardappelverkoop: *New York Times*, 15 maart 1930.
- 81 inzinking in Latijns-Amerika: *New York Times*, 10 mei 1930.
- 81 inzinking in orchideeën: *New York Times*, 16 maart 1930.
- 81 Drie miljoen Amerikaanse burgers: Worster, *Dust Bowl*, 10.
- 81 In het oosten van het land viel gevaarlijk weinig regen: Hurt, *The Dust Bowl*, 20.
- 81 maatregelen die sociale en politieke onrust veroorzaakten: Straumann, 75.
- 82 'Men kan niet anders dan geloven' tot 'hoeveel een ticket kost': *Austin Statesman*, 9 sept. 1932.
- 83 'Een grote kracht die' tot 'mensen op twee continenten': *New York Herald Tribune*, 13 april 1930.
- 83 Zo'n deal zou volgens: *Chicago Tribune*, 12 okt. 1930.
- 84 'Yankee Menace': *New York Times*, 23 okt. 1930.
- 84 zou leiden tot een overname: *Sunday Province* (Vancouver, B.C.), 2 nov. 1930.
- 84 met 'zeevarende lanceerinrichtingen' om de visgronden te patrouilleren: *Honolulu Advertiser*, 11 nov. 1930.
- 84 aan 'buitenlandse intriges': Ibid.
- 84 Op 5 mei: Strauch, *Satan Came to Eden*, 99.
- 84 de brieven allemaal van onbekenden afkomstig waren: Ibid.
- 84 de 'Zuid-Amerikaanse Vereniging': *New York Times*, 16 april 1930.
- 85 3000 mark (720 dollar): Ibid.
- 85 de eenzaamheid die 'in de mode' was: *B.Z. am Mittag*, 1934, nr. 292.
- 85 'gelijkgestemde zielen': Ritter, 'Eve Calls It a Day', *The Atlantic*, december 1931.

- 85 'een slappe en hysterische sentimentaliteit': Ibid.
 85 haar scheiding was afgerond: Dore scheidde van Hermann Koerwin op 6 juli 1930. Officieel document van het registratiekantoor in Berlijn Lichterfelde, beschikbaar op ancestry.com.
 85 'Een radiotelegram' tot 'afsneden van hun wereld': Strauch, *Satan Came to Eden*, 99.
 86 'Wat is er gebeurd?': Ibid.
 86 'Waarom huil je?': Ibid.
 86 Ze drukte de krant in zijn handen: Ibid.
 86 'Dit is het einde van alles': Ibid.

8. De eerste indringers

- 87 'Het laatste wat we wilden' tot 'twee mensen verstoort': Ritter, 'Other Questions and Reasons', *Als Robinson auf Galapagos*.
 87 'roepen of jodelen': *New York Herald Tribune*, 10 april 1932.
 87 'Klop luid': Eichler, *Snow Peaks*, 184.
 88 Het zou veel groter: Strauch, *Satan Came to Eden*, 129.
 88 'aan hoe dicht we bij': Ibid., 131.
 88 Het dak zou voorbij: Foto's van Friedo, Hancock Foundation Archive.
 88 inrichten met een grote tafel en vijf stoelen: Strauch, *Satan Came to Eden*, 130.
 88 door gaas: Ibid.
 88 een speciale studieruimte: Ibid.
 88 meubels die ze hadden gemaakt van gebogen stokken: Ibid.
 88 moest het op pilaren: Ritter, 'Eve Calls It a Day'.
 88 Door de scherpe lavastenen konden ze niet: Ritter, 'Satan Walks in the Garden'.
 88 Om hun kippen te beschermen: Ibid.
 88 'Het is een romantische vergissing' to 'al zijn frisheid bedorven': Strauch, *Satan Came to Eden*, 135.
 88 'eeuwig ontevreden': Ibid.
 89 'hoge verwachtingen': Ibid.
 89 het dreunen van de druppels: Ibid., 95.
 89 Ze vroegen zich allebei af: Ibid.
 89 Dore die het teerpapier: Ibid., 96.
 89 ze sloegen dubbel van het lachen: Ibid.
 89 'Het socialisme van de mieren': Ritter, 'Garden Art', *Als Robinson auf Galapagos*.

- 90 Bruun zelf had een boot gestuurd: Strauch, *Satan Came to Eden*, 103.
- 90 'Dat is allemaal goed en wel': Ibid.
- 90 Hij liet deze uitspraak in de lucht hangen: Ibid., 104.
- 90 'Ik heb besloten' tot 'kom hier wonen': Ibid., 104–5.
- 90 'Wát?' tot 'op dit eiland zullen brengen': Ibid.
- 91 'Totdat hij komt, zal Floreana' tot 'van korte duur is': Ibid., 105.
- 91 'met een meer dan gemiddeld knap uiterlijk': Ibid., 109.
- 91 Vijf jonge Duitse mannen: Ibid., 106.
- 91 Een vrouw uit Berlijn bracht haar man: Ibid., 107.
- 91 'kleine paradijs': Ibid., 108.
- 92 'Het klinkt ongeleefd' tot 'dat hebben we nooit gedaan': Ibid., 121.
- 92 'Ze kwamen in de verwachting' tot 'met ze te maken te hebben': Ritter, 'Eve Calls It a Day'.
- 92 De vijf jonge mannen verlieten: Ibid.
- 93 Kapitein Bruun verdronk toen zijn motorjacht: Strauch, *Satan Came to Eden*, 118.
- 93 Ze bekende aan Dore: Ibid., 108.

9. Verschijningen

- 94 'twee volstrekt naakte figuren': Artikel uit *American Weekly* herdrukt in de *San Francisco Examiner*, 10 jan. 1932.
- 94 zeer benieuwd was naar nieuws over de buitenwereld: John Thomas Howell, fragmenten uit zijn verslag van de Templeton Crocker-expeditie in 1932, doos 2, 'Correspondentie en aantekeningen', collectie DeStefano.
- 94 'Ben ik niet Faust?': Margret Wittmer, 'Death over Galapagos', *Liberty Magazine*, 4 dec. 1937, doos 88, map 3, Record Unit 7231, Schmitt Papers.
- 95 'glinsterend, roestvrij staal': Artikel uit *American Weekly* herdrukt in de *San Francisco Examiner*, 10 jan. 1932.
- 95 'Hiermee kon hij': Ibid.
- 95 plaatste via een vriend in Duitsland een bericht in Europese kranten: *Daily Telegraph* (Londen), 4 april 1930.
- 95 loog hij zelfs ronduit: Op foto's van Friedo die rond deze tijd door Amerikaanse ontdekkingsreizigers werden genomen, is een eenvoudig gebouw zonder verdiepingen en met open muren te zien. Diverse foto's van Friedo, Hancock Foundation Archive en collectie Lorenzo DeStefano.

- 95 'Misschien zullen de mensen in Amerika' to 'we om niets meer': Ritter, 'Eve Calls It a Day'.
- 96 Bezoekers van Friedo werden getraakteerd: Diverse foto's van Friedrich Ritter, Hancock Foundation Archive en collectie Lorenzo DeStefano.
- 96 bleef hij de indruk wekken: Ritter, 'The Last Letter from Dr. Knight', *Als Robinson auf Galapagos*.
- 96 'De dokter heeft me geleerd': Charles Swetts verslag van de 1931-1932-expeditie, doos 249, Hancock Foundation Archive.
- 96 haar twijfels over hun relatie: Strauch, *Satan Came to Eden*, 135.
- 96 Soms leek het alsof hun relatie: Ibid.
- 97 ze voelde een lichte verschuiving in haar binnenste: Ibid., 137.
- 97 'door de vele vreemde tegenstrijdigheden': Ibid., 136.
- 97 toonde een vreemde afgunst: Ibid.
- 97 'Mijn vriendschap met ze': Ibid., 138.
- 97 trok hij ze er weer uit: Ibid., 137.
- 98 ditmaal liet hij de bloemen met rust: Ibid.
- 98 vroeg haar om naar Floreana te komen: Ibid., 139.
- 98 'niet ongelukkig zou zijn': Ibid., 139.

10. *Ons zogenaamde paradijs*

- 99 voor een furniturenwinkel: Wittmer, *Floreana*, 16.
- 99 Hoewel ze allebei nog getrouwd waren: Echtscheidingsdossier van Heinrich Wittmer en Anna Ebel. Hun scheiding werd afgerond in 1939. Scheidingsproces en -beslissing van Heinrich Wittmer en Anna Ebel, bewaard in het Landesarchiv Nordrhein-Westfalen, Abteilung Rheinland, Schifferstraße 30, 47059 Duisburg. Margret Waldbröls huwelijk met Josef Decker werd voltrokken op 31 januari 1933. Huwelijksakte Margret Waldbröl en Johann Decker, bewaard in Landesarchiv Nordrhein-Westfalen, Abteilung Rheinland, Schifferstr. 30, 47059 Duisburg. De huwelijksakte bevatte ook een notitie in de marge over hun scheiding.
- 99 beweerde dat ze, bij deze gelegenheid: Ibid.
- 99 Heinz' twaalf jaar oude zoon: *Los Angeles Times*, 27 febr. 1938.
- 99 'Ja of een geweer' tot 'Ik kan niet kiezen': Wittmer, *Floreana*, 16.

- 99 'Een geweer?' en 'Waar heb je in hemelsnaam': Ibid.
- 99 'Voor het geval we' tot 'als een sanatorium': Ibid.
- 99 'Denk je eens in': Margret Wittmer, 'What Happened on Galapagos?' MS, doos 6, map 10, Hancock Foundation Archive.
- 100 'Mensen schrijven ons allerlei' tot 'aangenaam waanidee': *Ottawa Journal*, 21 maart 1931.
- 100 'Mijn metgezel en ik' to 'zogenaamde paradijs': Ibid.
- 101 'Mijn man kon hem heel goed gebruiken': Anna Wittmer to George Allan Hancock, July 5, 1935, box 6, folder 13, Hancock Foundation Archive.
- 101 een inwoner van Warburg: Geboorteakte van Heinrich Albert Wittmer, Persoonsregister van Warburg Stadt 1891/67, Stadsarchief Warburg.
- 101 Hij droeg een bril met een dun montuur: Various photographs of Heinz Wittmer, Hancock Foundation Archive en collectie Lorenzo DeStefano.
- 101 'een doodgewoon mens': Mielche, *Let's See*, 118.
- 101 Heinz een veteraan van de Grote Oorlog: De militaire gegevens van Heinrich Wittmer (Afdeling Persoonlijke Informatie over de Eerste en Tweede Wereldoorlog, Afdeling PA 2 Informatie, Bundesarchiv, Berlijn).
- 101 Hij raakte in december 1914 licht gewond: Ibid.
- 101 dit keer vanwege syfilis: Ibid.
- 101 secretaris van Konrad Adenauer: Heinrich Wittmer was een *Oberstadtsekretär*, een hoge ambtenaar, en behoorde waarschijnlijk tot de binnenste kring van adviseurs van de toenmalige burgemeester Konrad Adenauer. Persoonlijk dossier van Heinrich Wittmer, Keulen – Die Oberbürgermeisterin, Historisches Archiv.
- 101 trilden zijn stem en handen nog steeds: Mielche, *Let's See*, 119.
- 101 voor de toekomst van zijn vaderland: Lange, 'The Wittmers of Floreana', Sacramento, Calif. Heinz en Margret vertelden Lange, een Amerikaanse soldaat, dat ze Duitsland hadden verlaten om aan Hitler te ontkomen.
- 102 '[Hitler] begon rustig te praten' tot 'een klassieke dondergod': *Atlanta Constitution*, 14 juni 1931.
- 102 gereedschap en een overvloed aan proviand: Wittmer, *Floreana*, 16.
- 102 'Ik weet dat het goede handen zijn' tot 'zielig te klinken': Margret Wittmer, 'The End of the World?', 'What Happened on Galapagos?'

- 102 Margrets moeder was gestorven: Wittmer, *Floreana*, aantekeningen van de redacteur (geen paginanrs. Beaufort Books, 2014).
- 102 ‘Goedenacht, tot morgen’: Ibid., 17.
- 102 ‘goedenacht’ als antwoord geven: Ibid.
- 102 zich ervan bewust dat ze: Ibid.

11. Meneer Hancock uit Los Angeles

- 104 Op 3 januari 1932: Swetts verslag van de 1931–1932-expeditie.
- 104 Op de oever vonden Hancock en zijn bemanning: Ibid.
- 104 Hancock en zijn collega’s sjokten door: Ibid.
- 105 Ze kwamen langs: Ibid.
- 105 Ze klommen: Ibid.
- 105 ‘Hij keek ons onderzoekend aan’: Ibid.
- 105 of kortweg Allan voor vrienden en familie: Hadley Meares, ‘How Velero III, a Fantastic Watercraft, Enriched Early Ocean Research’, PBS SoCal, 14 april 2020, pbsocal.org.
- 105 een flamboyante Hongaarse graaf: Laura Meyers, ‘A Comedy of Manors’, *Los Angeles Magazine*, jan. 2020.
- 105 de eerste Hongaarse immigranten: Hadley Meares, ‘The Lady of La Brea: Madame Ida Hancock Ross, Los Angeles’ Forgotten Matriarch’, PBS SoCal, 23 febr. 2016, pbsocal.org.
- 105 met een tweelingbroer: Ibid.
- 106 de ranch diep in de schulden zat: Ibid.
- 106 Ida pakte dit probleem: *Santa Maria Times*, 1 okt. 2017.
- 106 een schoolgebouw met één lokaal: *Santa Maria Times*, 16 febr. 1977.
- 106 besloot Hancock om voor altijd bij zijn moeder te blijven: Clover, *A Pioneer*, 66.
- 106 meer dan 3,8 miljoen vaten: Ibid.
- 106 brachten ze een aantal grote: Ibid.
- 106 reusachtige wolf, een sabeltandkat en een reusachtige grondluiaard: Ibid.
- 106 ‘de meest buitengewone opslagplaats’: DeWitt, *Voyages*, 29.
- 106 ‘Ze zijn van Los Angeles’: *Los Angeles Times*, 8 april 2004.
- 107 ‘dagen achter elkaar weg was’: *Los Angeles Times*, 8 april 1945.
- 107 ‘erg onverschillig’: Ibid.

- 107 Hij was enorm bang: ‘The Makers of Los Angeles’, *Out West*, jan. 1909, 358.
- 107 ‘Van het ene naar het andere springen’: *Boston Globe*, 3 juni 1965.
- 107 dat bijna 1 miljoen dollar kostte om te bouwen: Hadley Meares, ‘How Velero III, a Fantastic Watercraft, Enriched Early Ocean Research’, PBS SoCal, 14 april 2020, pbsocal.org.
- 107 ‘drijvend laboratorium’: *Santa Maria Times*, 21 febr. 1940.
- 107 duizenden glazen flesjes: *Salt Lake Tribune*, 11 april 1937.
- 107 elektrisch verwarmde en geïrrigeerde: Palmer, *Third Galapagos Trip*, 1.
- 107 onderwaterverlichting: *Los Angeles Times*, 1 dec. 1931.
- 107 Een dikke laag kurk: Clover, *A Pioneer*, 177.
- 108 Twee zoetwatersystemen: Ibid.
- 108 ‘artsenkamer’: Palmer, *Third Galapagos Trip*, 2.
- 108 één groots detail: G. Bruce Newby, ‘A New Type Business and Research Cruiser’, *Pacific Marine Review*, sept. 1931.
- 108 ‘Het schip vaart als een zwaan’: Palmer, *Third Galapagos Trip*, 2.
- 108 een groep vooraanstaande wetenschappers bij elkaar afkomstig uit verschillende instellingen: Clover, *A Pioneer*, 182.
- 108 begaafde muzikanten: *San Pedro News Pilot*, 29 dec. 1932.
- 108 verzamelde 27 leguanen: *Santa Maria Times*, 29 febr. 1932.
- 108 niet te identificeren hagedisachtige wezens: Ibid.
- 108 een witte zeehond: Ibid.
- 108 heremietkreeften, schildpadden van 227 kilo: *Californian*, 10 april 1937.
- 108 zeeolifanten en genten: *Santa Maria Times*, 2 sept. 1932.
- 108 boa constrictors en ringstaartapen: *Californian*, 10 april 1937.
- 109 ‘Een kleine, energieke man’: Swetts verslag van de 1931–1932-expeditie.
- 109 hun schoenen werden besmeurd: Ibid.
- 109 ‘directe manier van doen’ en ‘vriendelijk als een jongen’: Ibid.
- 109 haar glimlach werd ontsierd: Ibid.
- 109 Niets aan haar leek in staat: Ibid.
- 109 ‘bijna vloeiend’: Ibid.
- 109 Friedrich had besloten dat deze het beste: Ritter, ‘Dangerous Bull Hunting’, *Als Robinson auf Galapagos*.
- 110 ‘Niemand die naar het eiland kwam’ tot ‘een psychologische dierentuin’: Strauch, *Satan Came to Eden*, 138–39.
- 110 ‘Muziek is de alcohol’: Strauch, ‘Dollar Kings Visit Us’, doos 6, map 11, Hancock Foundation Archive.

- 110 waarmee ze hem zo belachelijk maakte: Swetts verslag van de 1931–1932-expeditie.
- 110 ‘wederkerigheid en geluk’: Ibid.
- 110 een ‘reformwarenhuis’ voor een ‘gezond en harmonieus leven’: Ritter aan Hancock, febr. 1932, doos 6, map 13, Hancock Foundation Archive.
- 111 ‘Schoonheid is fitheid en niets anders’: Ibid.
- 111 ‘De beste vorm voor een bureau’: Ibid.
- 111 exposeren op de aanstaande wereldtentoonstelling in Chicago: Ibid.
- 111 ‘zeer, zeer interessante kijk’: brief van Dore Strauch en Friedrich Ritter aan George Allan Hancock, 14 okt. 1932, doos 6, map 13, Hancock Foundation Archive.
- 111 hoe wonderbaarlijk de lekkernijen: Strauch, ‘Dollar Kings Visit Us’.
- 111 ‘Het leek alsof’ tot ‘hoe rijk wij zijn’: Ibid.
- 111 exemplaren van het tijdschrift *Vogue*: Swetts verslag van de 1931–1932-expeditie.
- 111 ‘Het is te veel’ en ‘Je moet me’: Ibid.
- 112 ‘Toen ik meer dan twee jaar geleden voor het eerst van jullie hoorde’: Strauch, ‘Dollar Kings Visit Us’.
- 112 Hij spoorde hen aan om hem vaak te schrijven: Ibid.
- 112 ‘Het leven wordt saai’ tot ‘kritisch geanalyseerd kan worden’: Swetts verslag van de 1931–1932-expeditie.

12. En toen waren er vijf

- 113 Harry rende langs de kust: Wittmer, *Floreana*, 10.
- 113 ‘Zeg eens, zijn jullie niet goed snik?’ to ‘niet door hem inpalmen’: Wittmer, ‘What Happened on Galapagos?’
- 114 Ze had zeeziekte: Ibid.; Wittmer, *Floreana*, 12.
- 114 ‘niet verder kon’: Wittmer, *Floreana*, 12.
- 114 Maar nu, vertelde ze zichzelf: Ibid.
- 114 ‘lichtgeraakte Rheinländer’: Ibid.
- 114 ‘Zullen we eerst een hapje’: Ibid., 15.
- 114 ‘Op visite?’ en ‘O ja’: Ibid.
- 114 waren ze wat meer te weten gekomen: Ibid., 17.
- 114 maakte Margret niet zo veel uit: Ibid.
- 114 alleen uit beleefdheid: Ibid.

- 114 ‘Grijs en bruin’ tot ‘droog als poeder’: Margret Wittmer, ‘Within Reach of Floreana’, in ‘What Happened on Galapagos?’
- 114 Een pelikaan, rustend op zijn nest: Ibid.
- 114 Ze serveerde rijstepap: Wittmer, *Floreana*, 17.
- 114 namen ze een duik in de oceaan: Ibid.
- 114 Heinz op pad ging om Friedrich en Dore te begroeten: Strauch, *Satan Came to Eden*, 156. Volgens Margret vergezelde ze Heinz op deze reis naar Friedo; Dore beweert dat Heinz eerst alleen kwam en daarna terugkeerde met Margret. Wittmer, *Floreana*, 17; Strauch, *Satan Came to Eden*, 156.
- 115 zagen Dore en Friedrich: Strauch, *Satan Came to Eden*, 156.
- 115 potentiële nieuwe vriendin: Ibid.
- 115 ‘vreemd was op’: Ibid.
- 115 Meteen gaf ze de hoop op: Ibid., 157.
- 115 “Hebt u post voor ons?”: Margret Wittmer, ‘Arrival and Visit to Dr. Ritter’, in ‘What Happened on Galapagos?’
- 115 drukte Friedrich een pakje brieven: Ibid.
- 115 Had Heinz banden: Ibid.
- 115 Was hij van plan: Ibid.
- 115 Heinz antwoordde op al deze vragen ontkennend: Ibid.
- 115 Heinz begreep het al snel: Strauch, *Satan Came to Eden*, 157.
- 116 Dore ging ervan uit dat het daarmee was afgelopen: Ibid.
- 116 verscheen Heinz opnieuw: Ibid.
- 116 ‘zijn absurde kostuum had veranderd’: Ibid.
- 116 Heinz merkte haar verbazing op en legde uit: Ibid.
- 116 ‘een bepaald licht’: Ibid.
- 116 ‘hele kaak en hoofd slap’: Olshausen, ‘Galapagos Lure and Lore’.
- 116 ‘ongemakkelijk heen en weer gingen’: Wittmer, *Floreana*, 18.
- 116 ‘een fanatieke schittering hadden’: Ibid.
- 116 Dore echter pakte Margrets hand: Ibid.
- 116 ‘Bent u niet een beetje te goed gekleed’: Ibid.
- 117 ‘Ach’ tot een overall zal dragen’: Ibid.
- 117 Ze vond het allemaal prachtig: Ibid.
- 117 ‘men van niets anders dan vijgen kan leven’: Ibid., 19.
- 117 ‘Hoe staan de zaken?’ tot ‘Berlijn geweest?’: Ibid.
- 117 Zijn stem had een melancholische: Ibid.
- 117 een grote voorraad vuurwapens en bommen ontdekt: *Guardian*, 10 aug. 1932.
- 117 kwam Dore aangelopen: Wittmer, *Floreana*, 19.
- 117 Heimelijk was ze geïntrigeerd: Strauch, *Satan Came to Eden*, 157.

- 117 'heel aandoenlijk': Ibid.
 117 Ze vroeg zich af wat een vrouw bezielde: Ibid.
 117 'een heldin, een slachtoffer of een gek': Ibid., 158.
 117 Ze begreep ook niet: Ibid.
 118 'Wat vindt u van Nietzsche?': Margret Wittmer, 'Arrival and Visit to Dr. Ritter', in 'What Happened on Galapagos?'
 118 Margret stilletjes schamperde: Ibid.
 118 'Onze uitrusting': Ibid.
 118 voelde Dore zich opnieuw: Strauch, *Satan Came to Eden*, 159.
 118 waren zij en Heinz nooit van plan geweest: Wittmer, *Floreana*, 17; Wittmer, 'Arrival and Visit to Dr. Ritter'.
 118 'Friedrich was allesbehalve blij': Strauch, *Satan Came to Eden*, 159.
 118 Dore was ervan overtuigd dat de Wittmers: Ibid.
 118 Ze maakte zich zorgen dat deze mensen: Ibid.

13. Een rechtstreeks bevel van God

- 120 In het twaalfde arrondissement van Parijs: De barones woonde op Rue Cannebière 9 in het 12e arrondissement. *Paris-Midi*, 19 febr. 1933.
 120 had barones Antonia Wagner von Wehrborn Bosquet een droom: *Paris-Soir*, 9 febr. 1935.
 120 herkende als die van God: Ibid.
 120 Hij zou tot haar spreken en voor haar zorgen: De barones tegen een vriend, 19 juni 1933, afgedrukt in *L'Intransigeant*, 23 nov. 1934.
 120 Aanvankelijk leek Parijs relatief immuun: Pierre-Cyrille Hautcoeur, 'The Great Depression in France (1929–1938)', in *Business Cycles and Depressions: An Encyclopedia*, red. David Glasner (New York: Garland, 1997), 39–42.
 120 De export leed: Ibid.
 120 het toerisme was sinds het begin van de Depressie elk jaar met 25 procent gedaald: *New York Times*, 31 aug. 1931.
 121 'Champagnefflessen smeken': *Arizona Daily Star*, 6 maart 1931.
 121 'Hitler is nog niet de baas': Geciteerd in de *New York Times*, 25 april 1932.
 121 'Zij die het meemaakten' tot waanzin in de lucht': *Paris-Soir*, 6 febr. 1935.
 121 'door dezelfde orgiecultuur': Ibid.

- 121 alle talen spraken, zeldzame edities van boeken verkochten: Ibid.
- 121 door elkaars ramen klommen: Ibid.
- 121 ‘fantasiegravin’: Ibid.
- 121 een trotse demi-mondaine: Ibid.
- 121 een rijke Engelse heer: Ibid.
- 121 Antoinette of Toni: *Paris-Soir*, 8 jan. 1935.
- 121 Ze had een lingerie- en snuisterijenwinkel: *Paris-Midi*, 19 febr. 1933.
- 122 beweerde een goede bekende van Hitler te zijn: Ritter en Strauch aan Hancock, 1 okt. 1933, doos 6, map 13, Hancock Foundation Archives.
- 122 Antonia Henrika Jole Wagner-Wehrborn: Doopboek van de stad Zell am See: data.matricula-online.eu/de/oesterreich/salzburg/zell-am-see-st-hippolyt/TFBXII/?pg=105.
- 122 Haar moeder was actrice: *Illustrierte Kronen Zeitung*, 22 febr. 1935.
- 122 opzichter bij de Bagdad Spoorwegen: Ibid.
- 122 een bekwaam acteur was die een nazi-getrouwe werd: Bregenzer/Vorarlberger Tagblatt, 6 okt. 1931; *Arbeiter Zeitung*, 17 juli 1933.
- 122 diende als financier: Bregenzer/Vorarlberger Tagblatt, 6 okt. 1931.
- 122 leider van het nazi-motorkorps: Ibid.
- 122 welgestelde familie, maar niet overdreven rijk: adressen van de familie van de barones zijn te vinden in een oud Weens adresboek: ‘Adolph Lehmann’s allgemeiner Wohnungs-Anzeiger: nebst Handels-u. Gewerbe-Adressbuch für d. k.k. Reichshaupt-u. Residenzstadt’ via Wien Bibliothek.
- 122 hooggeplaatste militaire en politieke kopstukken: Géza Csergheő en Iván Nagy, *Der Adel von Ungarn samt den Nebenländern der St. Stephanskronen* (Nuremberg: Bauer und Raspe, 1893).
- 122 Duitse prinsen van het huis van Glücksburg: De grootmoeder van de barones was Aloysia Balog de Manko-Bück. Duitse prinsen van zowel het Huis Glücksburg als het Huis Lippe-Weissenfeld zijn rechtstreekse afstammelingen van het huwelijk tussen de grootouders van de barones. Wikipedia-artikel voor Balog de Manko Bük: en.wikipedia.org/wiki/Balog_de_Manko_Bu%CC%88k.
- 122 een grootmoeder die behoorde: Ibid.

- 122 die in de adelstand werd verheven: *Salzburger Volksblatt*, 30 nov. 1934, 4.
- 122 'een hogere algemene opleiding te geven': Oorspronkelijk besluit van 11 dec. 1900.
- 123 werd ze wel een polyglot: *Paris-Soir*, 8 jan. 1935.
- 123 liet haar jonge leerlingen naar verluidt: *Ibid*.
- 123 'Het meisje was erg begaafd' tot 'over haar te roddelen': *Wiener Sonn-und Montags-Zeitung*, 26 nov. 1934.
- 123 mensen vertelde dat ze 'ontsnapt' was: *Paris-Midi*, 19 febr. 1933.
- 123 vrienden die haar vertelden dat ze mooi: *Paris-Soir*, 8 jan. 1935.
- 123 'mannen vermoordende Oostenrijkse': Guadalupi en Shugaar, *Latitude Zero*, 134.
- 123 'zich een weg at': *Ibid*.
- 123 Haar hele familie was afgeslacht: *Paris-Soir*, 8 jan. 1935.
- 123 Mogelijk waar: Guadalupi en Shugaar, *Latitude Zero*, 134.
- 123 Twee Russische aristocraten: *Ibid*.
- 123 Een derde Russische aristocraat: *Ibid*.
- 124 ging Toni werken als serveerster: *Ibid*.
- 124 In 1920 ontmoette ze een Franse oorlogsheld: Militaire gegevens van Roger Pierre Armand Bosquet, rekruteringsnummer 1482. Archives municipals de Toulouse.
- 124 Roger Pierre Armand Bosquet: Bosquet was geboren op 30 juli 1894 in Toulouse, *Ibid*.
- 124 liep hij een schotwond in zijn maag op: *Ibid*.
- 124 'bleef hij koelbloedig': *Ibid*.
- 124 Vóór de oorlog was hij: *Paris-Soir*, 8 jan. 1935.
- 124 'van een man zijn': *Ibid*.
- 124 door de burgemeester van de stad: *Paris-Midi*, 19 febr. 1933.
- 124 Toni verveelde zich echter al snel als huisvrouw: *Paris-Soir*, 8 jan. 1935.
- 124 zowel mannen als vrouwen verleidde: *Ibid*.
- 125 altijd op de rand van neurasthenie: *Ibid*.
- 125 'De barones is klein' tot 'een galop noemen': Mielche, *Let's See*, 111.
- 125 veranderde tijdens woedeaanvallen in gewelddadigheid: *Paris-Soir*, 8 jan. 1935.
- 125 Ze ontwikkelde de gewoonte: Strauch en Ritter aan Hancock, 1 okt. 1933, doos 6, map 13, Hancock Foundation Archives.
- 125 Robert Philippon: Geboorteakte Burgerlijke stand Charlottenburg.

- 125 ‘alsof hij een gigolo had kunnen zijn’: Mielche, *Let’s See*, 112.
- 125 Rudolph Lorenz: *La Phare de la Loire* 20, nov. 1934.
- 126 Rudolph voegde zich in februari 1930 bij het huishouden van de barones: *Ibid.*
- 126 was de echtgenoot van de barones vaak op reis: *Paris-Midi*, 19 febr. 1933.
- 126 Robert was tevreden met slechts: *La Liberté*, 21 nov. 1934.
- 126 die ze Antoinette noemde: *Paris-Midi*, 19 febr. 1933.
- 126 ‘Deze eilanden,’ bekende ze aan een vriend: *St. Louis Post-Dispatch*, 23 nov. 1934.
- 126 ‘Niets kan me nog’: *Der Morgen: Wiener Montagblatt*, 26 nov. 1934.
- 126 moe van haar capriolen: Strauch, *Satan Came to Eden*, 184.
- 127 ze iemand had vermoord: Anderson, *Zigzagging the South Seas*, 68.
- 127 ze had de boekhouding van de lingeriewinkel vervalst: *Ibid.*; Strauch, *Satan Came to Eden*, 185.
- 127 haar ‘ingenieurs’ en rekruteerde een derde: *El Telégrafo*, 18 sept. 1932.
- 127 zou dienen als haar aannemer: *Ibid.*
- 127 ‘Echte reizigers zijn degenen’ tot ‘Voorwaarts!’: *Illustrierte Kronen Zeitung*, 28 nov. 1934.
- 127 het stoomschip *Bodegraven*: *Der Morgen: Wiener Montagblatt*, 26 nov. 1934.
- 127 In de loop der jaren was haar exemplaar: Dagboek van Amory Coolidge, doos 1, collectie DeStefano.

14. Wat jammer dat ze zo onaangenaam zijn

- 128 ‘Je moet het allemaal zelf eens bekijken’ tot tijdelijk verblijf’: Voor Margrets eerste tocht naar de grotten, zie Wittmer, *Floreana*, 20–27.
- 128 De volgende ochtend zette Margret koffie: *Ibid.*
- 128 Ze raakte gedesorïenteerd: *Ibid.*, 20.
- 129 Cactustakken staken: *Ibid.*, 22.
- 129 ‘Ik moet even rusten’: *Ibid.*
- 129 ‘We zijn al drie uur onderweg’: *Ibid.*
- 129 ‘O jee’: *Ibid.*
- 129 Heinz antwoordde: *Ibid.*
- 129 ‘Ons huis’: *Ibid.*, 23.

- 129 Margret vond de grotten er afstotelijk uitzien: Ibid.
- 129 'Je bent gisteren vergeten': Ibid.
- 130 een open haard en schoorsteen: Ibid., 24.
- 130 Ze troostte zich: Ibid.
- 130 'Dit is echt' tot 'zwijnen waren?': Ibid., 25.
- 130 'Zeg maar niets meer' tot housewarmingparty': Ibid.
- 130 wit tafelkleed: Ibid.
- 130 'Blij?': Ibid., 26.
- 130 half hoopvol, half ongerust: Ibid.
- 130 'Ja,' verzekerde ze hem gerust: Ibid.
- 130 uit Keulen nota bene: Ibid., 27.
- 130 'Ik voelde me,' schreef ze: Ibid.
- 131 bewaarde de kop van het zwijn: Margret Wittmer, 'The March into the Interior', in 'What Happened on Galapagos?'
- 131 'vlees voor mijn kippen': Ibid.
- 131 ontdekt dat Dore door hun kratten en dozen aan het snuffelen was: Wittmer, *Floreana*, 28.
- 131 'Leven en laten leven': Ibid.
- 131 'Oké' tot 'zo onaangenaam zijn': Ibid.
- 131 'Hij werd opgewacht door Dore' tot 'buren zouden hebben': Ibid., 27.
- 132 'leken onze goede bedoelingen' tot 'was veelzeggend': Strauch, *Satan Came to Eden*, 158–59.
- 132 Hij was hartelijk, zelfs vriendelijk: Margret Wittmer, 'Death over Galapagos', *Liberty Magazine*, 13 nov. 1937, doos 88, map 3, Record Unit 7231, Schmitt Papers.
- 132 haar argwaan wekte: Ibid.
- 132 Desondanks begonnen: Margret Wittmer, 'Breaking Ground', in 'What Happened on Galapagos?'
- 132 Ze waren gealarmeerd: Wittmer, 'Death over Galapagos', 13 nov. 1937.
- 133 hun fatale vergissing: Ibid.

15. Voor de storm

- 134 Op de laatste dag van augustus: *L'Intransigeant*, 24 nov. 1934.
- 134 De barones had verwacht: Ibid.
- 134 had de Depressie politieke onrust veroorzaakt: Sebastián Ignacio Donoso Bustamante (Ecuadoraanse historicus), e-mail aan auteur, 19 okt. 2020.

- 134 leidde tot het aftreden: Ibid.
 134 tegenstanders betwistten zijn legitimiteit: Ibid.
 134 Met een nipte meerderheid: Ibid.
 134 'Ik verdedigde mezelf als een tijgerin': *L'Intransigeant*, 24 nov. 1934.
 134 werkten haar capriolen: Ibid.
 135 'Ik tover mijn meest gracieuze': Ibid.
 135 desondanks vroeg ze de ambtenaar: Ibid.
 135 De gouverneur van de Galapagos: *San Francisco Examiner*, 7 okt. 1932; *El Universo*, 8 dec. 1934.
 135 'volop met Castiliaanse hoffelijkheid': *L'Intransigeant*, 24 nov. 1934.
 135 'Dit alles,' pochte ze: Ibid.
 135 De temperatuur was heerlijk: Ibid.
 135 de muizen zo tam: Ibid.
 135 'Het idee kwam bij me' tot 'mijn hart verhard': Ibid.
 136 'Wat is het doel van uw reis': Voor het gesprek van de barones met de redacteur, zie *El Telégrafo*, 18 sept. 1932.
 136 'Niets is daarmee te vergelijken' tot 'Europa en Noord-Amerika': Ibid.
 136 de talenten van haar partners: Ibid.
 136 'zuivere kristallen': Ibid.
 136 'gevoelig, liefvallig qua uitdrukking': Ibid.
 136 'Hebt u nagedacht, mevrouw': Ibid.
 136 'Ik heb nagedacht' tot 'met name in Hollywood': Ibid.
 137 'Deze vrouw is tot alles' tot 'dan de man': Ibid.
 137 'leerde kennen': *L'Intransigeant*, 24 nov. 1934.
 137 'Ik ben ervan overtuigd': Ibid.

16. Dode zon

- 138 waarvan ze spijt had dat ze die in Duitsland had achtergelaten: Wittmer, *Floreana*, 31.
 138 Waarom zou ze niet, dacht ze, een brief schrijven: Ibid.
 138 begon hij te lachen: Ibid.
 138 'Maar ik heb gelezen over': Ibid.
 138 Friedrich lachte weer: Ibid.
 138 'Mijn lieve Frau Wittmer': Ibid.
 138 'Ik neem aan dat post niet': Ibid.
 139 Zonder haar machine: Ibid., 35.

- 139 Harry les gaf over de geschiedenis: Ibid., 32–35.
- 139 een doffe, hardnekkige angst: Ibid., 35.
- 139 ‘We hebben in elk geval een gekwalificeerde dokter’ tot ‘niet veel misgaan’: Ibid.
- 139 ‘Ik ben bang van niet’ tot ‘als arts te werken’: Ibid.
- 139 ‘Je moet het allemaal niet’ tot ‘een leien dakje gaat’: Ibid.
- 139 maakte haar alleen maar ongeruster: Ibid.
- 139 140 De echtgenoot, zo stelde ze, zou de vrouw nooit mogen helpen: Wittmer, ‘Death over Galapagos’, 13 nov. 1937.
- 139 alleen papaja’s: Ibid.
- 140 het hout van lechosa-bomen: Wittmer, *Floreana*, 38.
- 140 zijn favoriete eilandmaaltijd: Margret Wittmer, ‘Herta Dies’, in ‘What Happened on Galapagos?’
- 140 ‘Je zou Harry’s gezicht’: Ibid.
- 140 ‘Onze dag, de korte tropische’ tot ‘te piekeren’: Ibid.
- 141 Alle drie hielden: Ibid.
- 141 Dore voelde de uitbarsting: Strauch, *Satan Came to Eden*, 160.
- 141 ‘Als het lot wilde dat we zo ten onder gingen’: Ibid., 161.
- 141 ‘De ezels werden niet gestoord’: Friedrich Ritter, ‘Eruption of the Volcano on Marborough [sic]’, doos 6, map 11, Collectie nr. 0257, Special Collections, USC Libraries. Ritter bedoelde ongetwijfeld het eiland Albemarle, hoewel de enige vulkanen die zichtbaar zijn vanaf Floreana zich op Isabela bevinden (Roslyn Cameron, e-mail aan auteur, 2 december 2022). Het blijkt dat dit incident helemaal geen vulkanische explosie was, maar, in de woorden van Dore: ‘de verbranding van een zwavelveld diep in een van de vulkaankraters’. Cameron legt verder uit: ‘Er zijn “zwavelvelden” aan de westkant van de Sierra Negra-vulkaan. Blootgestelde zwavel is slechts licht ontvlambaar onder normale atmosferische omstandigheden. Maar zwavelafzettingen diep in de vulkaan zouden vlam vatten door de hitte die vrijkomt door vulkanische activiteit, waardoor zwaveldioxidegas vrijkomt uit een vulkaan wanneer magma zich relatief dicht bij de oppervlakte bevindt. Dus in theorie beschrijft Dore de activiteit voorafgaand aan een vulkaanuitbarsting.’
- 141 een ‘dode zon’: Strauch, *Satan Came to Eden*, 162.

17. *En toen waren er negen*

- 145 hoorde Margret haar overlevende hond: Wittmer, *Floreana*, 40.
145 Achter hem kwam een vrouw: Ibid.
145
145 droeg een mannenoverall: Ibid.
145 een baret scheef op haar: Ibid.
145 een brede mond: Ibid.
145 achter een donkere bril: Ibid.
145 ‘Herr Lorenz’ en ‘barones Bosquet uit Parijs’: Margret Wittmer, ‘Notes in My Diary’, in ‘What Happened on Galapagos?’
145 ‘Waar is de bron?’: Wittmer, *Floreana*, 40.
145 ‘Daar’: Ibid.
145 Margret was ontzet: Ibid.
145 ‘Misschien wilt u’: Ibid.
146 Met een gemompeld: Ibid.
146 Wat een bijzonder stel: Ibid.
146 ‘Nou, ik denk niet dat’: Ibid., 41.
146 ‘Ik ben bang van wel’ tot ‘als ik jullie was’: Ibid.
146 ‘O jee’ en ‘Dat klinkt niet al te best’: Ibid.
146 een ernstige constructiefout: Ibid.
146 ‘U vindt het toch niet erg’: Ibid.
146 eigenlijk vonden ze het heel erg: Ibid.
147 ‘Als dank voor uw vriendelijke gastvrijheid’ tot ‘Post Office Bay’: Ibid., 41–42.
147 een reis van drie uur: Heinz Hell, *Kölnische Illustrierte Zeitung*, 1 april 1932.
147 een ‘zekere kunstmatige charme’: Strauch, *Satan Came to Eden*, 164.
147 verwachtend dat deze gekust zou worden: Ibid.
147 Als dit slechts een barones was: Ibid.
147 de flikkering van ergernis: Ibid.
147 Zij was ervan overtuigd dat Floreana: Ibid., 165.
147 Dore geloofde geen seconde in de rechtmatigheid: Ibid., 184.
148 ‘Ze was tenminste geen kleine burgerlijke’ tot ‘die iemands staal waard was’: Ibid., 165.
148 ‘een voorname bezoeker’: Ibid.
148 ‘uitgekiende apparaten’ en het ‘prachtige’ terrein: Ibid.
148 ‘Rudi! Doe mijn bril af voor me!’; ‘O, Rudi schat!’; ‘O, Rudi, kom’: Ibid., 166.

- 148 slaagde Dore erin: Ibid.
- 149 zowel openhartigheid als naïviteit: Ibid.
- 149 ‘hem al vroeg te pakken had gekregen’: Ibid.
- 149 ‘dreigende blik’: Ibid., 167.
- 149 Dore bood de mannen dekens aan: Ibid.
- 149 dus hing Friedrich een hangmat voor haar op: Ibid.
- 149 ‘Het was geen hoest’: Ibid., 168.
- 149-150 ‘Het is nu 1 uur ’s nachts’ tot ‘niet langer zijn dan de eerste’: Ritter, ‘Floreana’, *Als Robinson auf Galapagos*, okt. 1932.
- 150 De barones woelde en draaide: Ibid.
- 150 ‘Je kunt het me misschien’ tot ‘de haan kraait al’: Ibid.
- 150 dat de barones niet had aangeraakt: Strauch, *Satan Came to Eden*, 169.
- 150 ‘Naar Floreana komen’: Ibid.
- 150 ‘zo weinig sporen waren’: Ibid.
- 151 ‘O,’ zei hij, ‘niemand van ons gelooft’: Ibid.
- 151 ‘Ik ken die lui al’ tot ‘hel en verdoemenis prevelend’: Wittmer, *Floreana*, 42.
- 151 ‘Hoe dan ook,’ zei Heinz: Ibid.
- 151 ‘Dat is vreemd’ tot ‘Ze zijn geopend’: Ibid., 43.
- 151 ‘Niet door mij’: Ibid.
- 151 ‘Nee, natuurlijk’: Ibid.
- 151 hij er een zag van kapitein Hancock: Ritter en Strauch aan Hancock, 1 okt. 1932, doos 6, map 13, Hancock Foundation Archive. Ze vermelden de ontvangst van Hancocks recente brief.
- 151 ‘Ze heeft uit sommige enveloppen’: Wittmer, *Floreana*, 43.
- 151-152 ‘Ik begrijp het al’ tot ‘wat mij betreft’: Ibid.
- 152 ‘Dat geldt ook voor mij’ tot ‘zoals je volgens mij wel weet’: Ibid.
- 152 ‘Het zou zo mooi kunnen zijn’: Ritter, *Als Robinson auf Galapagos*, juli 1934. Het citaat staat in een brief aan een vriend die Friedrich herdrukte in zijn memoires.

18. Tandarts en dokter, maar niet heus

- 153 verscheen Rudolph Lorenz in Dore's tuin: Strauch, *Satan Came to Eden*, 171.
- 153 Hij zag er uitgeput uit en rood aangeloopen: Ibid.
- 153 Hij zei dat hij de spullen naar de grotten bij de Wittmers bracht: Ibid.

- 153 Het speet hem: Ibid.
- 153 Een paar dagen later, op 24 oktober: Margret Wittmer, 'Death over Galapagos', 13 nov. 1937.
- 153 'gekleed om te doden': Ibid.
- 154 Harry werd volledig genegeerd: Wittmer, *Floreana*, 43.
- 154 'erg verdiept': Wittmer, 'Death over Galapagos'.
- 154 Ze droegen allebei ringen om hun vingers: *El Universo*, 8 dec. 1934.
- 154 Heinz bekeek Robert onderzoekend: Voor Heinz' bezoek aan de Casa, zie Wittmer, *Floreana*, 44, 45.
- 154 'Het spijt me'tot 'meteen kan versturen': Ibid.
- 154 Heinz onderdrukte een lach: Ibid.
- 154 'U kent mijn plannen': Ibid.
- 154 Heinz schudde zijn hoofd: Ibid.
- 154 'O, maar heb ik u er niet': Ibid.
- 154 Ze glimlachte en overhandigde hem: Ibid.
- 154 'Tandarts en dokter, maar niet heus': Ibid.
- 154 'Hooguit een tandtechnicus': Ibid.
- 154 'O ja, natuurlijk': Ibid.
- 154 'Dat is dan': Ibid.
- 154 Hij betoogde dat: Ibid.
- 155 'Het kost' tot 'tenminste': Ibid.
- 155 'Ik zou u dankbaar zijn': Ibid.
- 155 'Ik pieker er niet over' tot 'eruit te gooien': Ibid., 45.
- 155 'We hebben drie mannen': Ibid.
- 155 Bij die woorden legde: Ibid.
- 155 Heinz en Harry vertrokken: Ibid.
- 155 Hij was 'razend': Strauch, *Satan Came to Eden*, 172.
- 155 Desondanks benadrukte Heinz: Ibid.
- 155 Dore deelde zijn: Ibid., 173.
- 155 Heinz wilde weten: Ibid.
- 155 'goede gevoelens als burens': Ibid.
- 156 'Geachte kapitein Hancock': Friedrich Ritter aan George Allan Hancock, ongedateerd (herfst 1932), doos 6, map 13, Hancock Foundation Archive.
- 157 Hij sloot af met een verzoek: Ibid.
- 157 stuurde Friedrich dezelfde lijst met items: Telegram van Eugene McDonald aan George Allan Hancock, telegram, met dank aan Hancocks achterkleindochter Jane Brennan.
- 158 gehurkt, die hem wenkte: Wittmer, *Floreana*, 45.
- 158 'Kan niemand ons horen?': Ibid.

- 158 Hij wierp een blik over zijn schouders: Ibid.
- 158 'Ik denk het niet' tot 'in hemelsnaam?': Ibid.
- 158 'Ze zijn niet echt getrouwd' tot 'van haar af is': Ibid.
- 158 'Echt waar?' tot 'dokter Ritter geopend?': Ibid.
- 158 'Ja' tot 'jou heeft geopend.': Ibid.
- 159 'Vlak bij ons woonde': Ibid., 46.

19. In staat tot allerlei misdaden

- 160 Op de avond van 9 november: Margret Wittmer, 'Pleasant Guests, New Friendships', in 'What Happened on Galapagos?'
- 160 Arthur Estampa: *St. Louis Post-Dispatch*, 24 nov. 1934.
- 160 een goede vriend van Vincent Astor: Ibid.
- 160 de Duitse wetenschapper en schrijver Paul Franke: *The Sacramento Bee*, 10 febr. 1933.
- 160 Hij was Ecuadoraan, veronderstelde Estampa: *St. Louis Post-Dispatch*, 24 nov. 1934.
- 160 en was ongeveer 1,90 meter lang: Ibid.
- 160 Estampa zelf was: Ibid.
- 161 De vrouw had een revolver: *The Fremont (Ohio) News Messenger*, 10 febr. 1933.
- 161 riep ze een waarschuwing: Ibid.
- 161 Ze vroeg Estampa naar zijn nationaliteit: *Sacramento Bee*, 10 febr. 1933.
- 161 hij was van plan om op het eiland te jagen: Ibid.
- 161 Hierop beval de vrouw: Strauch, *Satan Came to Eden*, 175
- 161 Hij lachte: Ibid.
- 161 Het eiland was nu van haar: Ibid.
- 161 Een koor van verwoed geschreeuw: Ibid.
- 162 kwam er niet graag: Ibid.
- 162 'een persoon was wier liefde voor sensatie': Ibid., 176.
- 162 nam angstig afscheid van hen: Ibid.
- 162 'vergevorderd geval van hysterie': Ibid.
- 162 'ook maar één fatsoenlijke man': Dore, 179.
- 162 met een geweer over haar schouder: *Fremont (Ohio) News Messenger*, 10 febr. 1933.
- 162 'Ik ben de enige meester van dit eiland' tot 'te jagen': *La Liberté*, 19 febr. 1933.
- 163 Estampa zei: Strauch, *Satan Came to Eden*, 178.

- 163 zei haar dat hij zou doen wat ze gevraagd had: *St. Louis Post-Dispatch*, 24 nov. 1934.
- 163 een van haar bewakers zijn geweer ophief: Strauch, *Satan Came to Eden*, 178.
- 163 opnieuw gewekt door geschreeuw: *Ibid.*, 177.
- 163 zijn kleren aan flarden: *Ibid.*
- 163 ‘Waarom heb je niet gewacht’: *Ibid.*, 178.
- 164 ‘Zeer gewaardeerde meneer de gouverneur’ tot ‘in een sanatorium’: Herdrukt in *El Universo*, 8 dec. 1934.

20. En toen waren er tien

- 165 desondanks voelde ze haar aanwezigheid: Strauch, *Satan Came to Eden*, 181.
- 165 die begonnen was Friedo elke zondagmiddag te bezoeken: *Ibid.*
- 165 ‘Als u over enige vorm van excentriek gedrag’ tot ‘genoeg schade aanrichten’: Ritter aan Hancock, ongedateerd (eind 1932), doos 6, map 13, Hancock Foundation Archive.
- 166 Het leek erop dat Rudolph Lorenz: Strauch, *Satan Came to Eden*, 182.
- 166 Als hij in haar ogen ook maar: *Ibid.*
- 166 Soms vroeg Dore zich af: *Ibid.*
- 166 een knolgewas dat *otoy* heette: *Ibid.* *Otoy* (*Xanthosoma sagittifolium*) is een uitheemse plant, wat betekent dat hij niet van nature voorkomt op de eilanden en waarschijnlijk aan Dore is geschonken. De plant brengt een eetbare, zetmeelrijke knol voort, die net als een aardappel wordt bereid: hij kan worden gekookt in stoofschotels, gebakken of gefrituurd. Roslyn Cameron, e-mail aan auteur, 2 dec. 2022.
- 166 ‘Je hebt geen idee’ tot ‘in mijn handen heb’: *Ibid.*, 183.
- 166 Kiddy; Mein Bubi: Eicher, 185; Margret Wittmer, ‘Death over Galapagos’, 13 nov. 1937.
- 166 Mousie: *Ibid.*
- 167 ‘Ik wil hier weg’ tot ‘elders te zoeken’: Strauch, *Satan Came to Eden*, 183.
- 167 Ze kon zien dat zijn handen: *Ibid.*
- 167 wanneer ze haar ‘rollen’ oefende: *Ibid.*, 184.
- 167 ‘dat de barones zelf’: *Ibid.*, 186.
- 167 ‘door het struikgewas te sluipen’: Wittmer, *Floreana*, 90.

- 167 het eilandleven al beu was: Wittmer, 'Pleasant Guests, New Friendships'.
- 168 'Ik was gisteren op Friedo' tot 'te eten': Wittmer, *Floreana*, 55.
- 168 'Het is erg aangrijpend': Wittmer, 'Pleasant Guests, New Friendships'.
- 168 Margret was hoogzwanger: Margret Wittmer, 'Childbirth in the Wilderness', in 'What Happened on Galapagos?'
- 168 op één dag 75: Ibid.
- 168 om de beurt de gewassen te bewaken: Wittmer, *Floreana*, 50, 53.
- 168 'vreemd, nachtelijk concert': Ibid.
- 168 doodde het dier met één schot: Ibid.
- 169 een echte blokhut: Ibid., 53.
- 169 kon nu met gemak 45 kilogram tillen: Margret Wittmer, 'Grand Hotel Floreana', in 'What Happened on Galapagos?'
- 169 deed haar denken aan de met riet gedekte huisjes: Wittmer, 'Death over Galapagos', 13 nov. 1937.
- 169 Ze bracht de tijd door met het in de gaten houden: Wittmer, 'Grand Hotel Floreana'.
- 169 een kleine 500 meter: Ibid.
- 169 de barones, als ze dat wilde, bereid zou zijn: Ibid.
- 169 'Roep me pas' tot 'thuis te zitten': Wittmer, 'Death over Galapagos', 13 nov. 1937.
- 170 Ze had voorraden ingeslagen: Wittmer, *Floreana*, 56.
- 170 'Zou het genoeg zijn?' tot 'aan te denken': Ibid.
- 170 'Lieve God,' bad ze, 'laat het allemaal': Ibid.
- 170 maaltijden voor de komende dagen te bereiden: Wittmer, 'Death over Galapagos', 13 nov. 1937.
- 170 Ze wilde wanhopig: Wittmer, *Floreana*, 57.
- 170 'meer dan vlees en bloed': Ibid.
- 170 Ze kon niet meer ademen: Ibid.
- 170 'Heinz!': Ibid.
- 170 Ze kon haar eigen: Ibid.
- 171 Om haar heen zag alles: Ibid.
- 171 herinnerde zich dat ze thuis een echt bed had: Ibid.
- 171 Ze riep Heinz opnieuw: Ibid.
- 171 Haar zicht werd donker: Ibid.
- 171 Ze hoorde het ge-oehoe: Ibid.
- 171 en het geloei: Ibid., 58.
- 171 Ze was te zwak: Ibid.
- 171 'Ik hoorde een schreeuw' tot 'niets meer': Ibid.
- 171 'Het is een jongen': Ibid.

- 171 wist niet van wie de stem: Ibid.
- 171 'Het was voorbij voor het kleine wezentje': Ibid., 58.
- 172 'Dokter Ritter. Haal dokter Ritter': Ibid.
- 172 vijf kilometer: *El Universo*, 28 nov. 1934.
- 172 'Voor het eerst' tot 'helemaal in orde': Wittmer, *Floreana*, 59.
- 172 'Heb je nog steeds pijn?': Ibid.
- 172 'Ja. Heel erg': Ibid.
- 172 'Ik moet je opereren' tot 'koude kompressen': Ibid.
- 172 hij moest weg om met de barones te praten: Ibid.
- 172 zonder handschoenen of verdoving: Ibid.
- 172 'Je bent heel dapper geweest' tot 'ook mee': Ibid.
- 172 had er spijt van dat ze hem ooit: Ibid.
- 172 'Een mooie flinke jongen' tot 'te kweken': Ibid., 60.
- 173 'speciale filosofie': Ibid.
- 173 'We stellen uw komst' tot 'verschuldigd zijn?': Ibid.
- 173 'Geld' tot 'kunnen geven': Ibid.
- 173 Margret draaide haar gezicht: Ibid.
- 173 Hij stelde Rolf voor: Wittmer, 'Childbirth in the Wilderness'.
- 173 Prins Charles: Diary of Coolidge.
- 173 'Zelden heb ik' tot 'Friedrichs kind': Voor Dore's reactie op Margrets bevalling, zie Strauch, *Satan Came to Eden*, 186.
- 174 Ze was niet verbitterd: Ibid.
- 174 voelde ze zich kalm genoeg om te informeren: Ibid.
- 174 een gemoedelijke stemming: Ibid., 187.
- 174 'lang en plezierig' gesprek: Ibid.
- 174 Eén foto in het bijzonder: Doos 8, collectie DeStefano.

21. *De man die mij kan weerstaan is nog niet geboren*

- 175 zetten Dore ertoe aan haar eigen vijandigheid te heroverwegen: Strauch, *Satan Came to Eden*, 187.
- 175 had de barones Dore zelfs: Ibid.
- 175 Ze voelde de neiging: Ibid.
- 175 zo 'zacht en vriendelijk': Ibid.
- 175 Het zou de perfecte gelegenheid zijn: Ibid.
- 175 'beviel en aantrok': Ibid.
- 175 dat ze de barones onrecht had aangedaan: Ibid.
- 176 'dit luie rondhangen': Wittmer, 'Death over Galapagos', 13 nov. 1937.
- 176 onbekende voetstappen, realiseerde ze zich: Wittmer, *Floreana*, 61.

- 176 Lump blafte: Ibid.
- 176 in een uitzonderlijk aangename stemming: Margret Wittmer, 'The Baroness Comes to See Rolf', in 'What Happened on Galapagos?'
- 176 'Gefeliciteerd met je zoon': Wittmer, *Floreana*, 61.
- 176 greep Margrets beide handen: Ibid.
- 176 ze beweerde dat ze uit haar winkel: Ibid.
- 176 arriveerden Dore en Friedrich: Strauch, *Satan Came to Eden*, 187, 188.
- 176 'het talent van': Ibid., 188.
- 177 waar 'je kunt praten': Ibid.
- 177 'een veelbelovend exemplaar': Ibid.
- 177 'Ik ben bang' tot 'En dit op Floreana!': Ibid.
- 177 'te zwak': Margret Wittmer, 'A Short Legal Procedure', in 'What Happened on Galapagos?'
- 177 'Ik was verbaasd om te merken': Strauch, *Satan Came to Eden*, 188–89.
- 177 plantten ze samen de dadelpalmboom: Ibid., 190.
- 177 'Toen ze weggingen' tot 'haar thuis uitnodigde': Wittmer, 'Death over Galapagos', 13 nov. 1937.
- 177 legde Friedrich uit dat hij: Ibid.
- 178 Dore moest erkennen: Strauch, *Satan Came to Eden*, 190.
- 178 In het donker van de nacht: Dagboek van John Garth, 28 jan. 1933, doos 25, map 13, Collectie nr. 0257, Special Collections, USC Libraries.
- 178 ronduit verbazingwekkend: Strauch, *Satan Came to Eden*, 190.
- 178 'veelzeggend was': Ibid., 191.
- 179 'Ze had een zeer aantrekkelijke' tot 'fenomeen hebben gevonden': Ibid.
- 179 Tot haar vele talenten: Ibid.
- 179 'Voor het eerst' tot 'vol charme zat': Ibid.
- 179 'Het duurde niet lang' tot 'man te bevredigen': Ibid.
- 179 'De man die mij' tot 'iets anders opduiken': Ibid.
- 180 'Je vindt waarschijnlijk' tot 'wat hen vasthoudt': Ibid.
- 180 volgens Dore een uitdaging: Ibid.

22. Een jager sinds zijn kittentijd

- 181 in opdracht van de Ecuadoraanse regering: *Los Angeles Times*, 28 dec. 1932.

- 181 zou helpen bij de oprichting: Q&A auteur met Tapia, okt. 2021.
- 181 Hij vertelde de pers ook over zijn plannen: *Santa Maria Times*, 28 dec. 1932.
- 182 zijn gedachten over *The Journal of a Recluse*: Ritter aan Hancock, winter 1933, doos 6, map 'Brieven 1933/34/35/Verklaringen', Collectie nr. 0257, Special Collections, USC Libraries.
- 182 Friedrich – en waarschijnlijk ook Hancock zelf – wist echter niet: *St. Louis Post-Dispatch*, 17 nov. 1912.
- 182 'Ik heb in mijn leven' tot 'in het algemeen': Ritter aan Hancock, winter 1933, doos 6, map 'Brieven 1933/34/35/Verklaringen', Collectie nr. 0257, Special Collections, USC Libraries.
- 182-183 'Peter Charles is een enorme kater' tot 'van het kreupelhout': Dore Strauch, 'The Cat', doos 6, map 11, Collectie nr. 0257, Special Collections, USC Libraries.
- 183 Ondanks het grove gedrag van de barones: Voor het bezoek van de barones aan Friedo, zie Strauch, *Satan Came to Eden*, 194–99.
- 183 'groeiden als onkruid': Ibid.
- 183 Ze hield zichzelf voor: Ibid.
- 183 Groot was haar teleurstelling: Ibid., 195.
- 184 De arme jongen was ziek: Ibid.
- 184 'Het was allemaal vreselijk' tot 'dood zou aantreffen': Ibid.
- 184 Dore vond het nogal vreemd: Ibid.
- 184 Dore wachtte tot Friedrich: Ibid.
- 184 bijna onmerkbare glimlach: Ibid.
- 184 'maskerachtige uitdruktingsloosheid': Ibid., 197.
- 185 'Ik wist dat' tot 'tussen hen bestond': Ibid.
- 185 Bovendien, vroeg Dore zich af: Ibid.
- 185 'hevig geruzie': Ibid., 196.
- 185 'Je weet wel,' legde ze Dore uit: Ibid., 198.
- 185 opnieuw gered door het balken van Burro: Ibid.
- 185 'Als je je man net zo goed': Ibid.
- 185 Ze hoopte een of twee wilde honden van het eiland te vangen: Ibid.
- 185 'Mannen en honden' tot 'hun meester is': Ibid., 199.
- 185 Ze nam ze mee naar huis: Ibid.
- 186 'zoals Eva zich gevoeld moet hebben': Ibid.
- 186 'Dokter Ritter' tot 'arsenicumvergiftiging?': Ibid.
- 186 'Wat een tijdverspilling': Ibid., 200.
- 186 'Je moet wel' tot 'een crimineel is?': Ibid.

- 186 ‘Mijn lieve kind’ tot ‘dramatisch gaat doen’: Ibid.
- 186 een plotselinge scherpe angst: Ibid.
- 186 ‘Luister, lieverd’ tot ‘sluw genoeg’: Ibid., 200–201.
- 187 ‘Er zouden onderzoeken’ tot ‘jij vermoedt’: Ibid., 201.
- 187 de *Stella Polaris*, met aan boord rijke: *Miami News*, 15 jan. 1933.
- 187 in beslag genomen door Duitse troepen: Henrik Reimertz, ‘Stella Polaris’, *Great Ocean Liners*, 12 febr. 2024, thegreatoceanliners.com.
- 187 met 130 bemanningsleden: ‘The History Behind the M/Y *Stella Polaris* Ship and Their Fancy Dress Ball & Au Revoir Event Menus’, Digital Humanities Studio, Universiteit van Loyola, 16 dec. 2021, docstudio.org/2021/12/16/the-history-behind-the-my-stella-polaris-ship-and-their-fancy-dress-ball-au-revoir-event-menus.
- 187 een rookkamer, muzieksalon, conversatiezaal, lees- en schrijfzaal: ssmaritime.com/Stella-Polaris.htm.
- 187 een ultramoderne fitnessruimte: thegreatoceanliners.com/articles/stella-polaris.
- 187 een dek om buiten te trainen: Ibid.
- 187 exotische menu’s: Het menu voor de M/Y *Stella Polaris*, 10 juli 1938, New York Public Library, menus.nypl.org/menus/30970.
- 187 heldere schildpadsoep: Ibid.
- 187 de laatste is nu illegaal: David A. Steen, ‘Why Don’t People Eat Turtle Soup Anymore?’ *Slate*, 4 jan. 2016, slate.com.
- 188 liet slechts 198 passagiers: *Birmingham Gazette*, 27 juni 1930.
- 188 in ruil voor een gratis trip: Jeffrey Manley, ‘The Saga of the *Stella Polaris*’, Evelyn Waugh Society, 27 maart 2020, evelyn-waugh-society.org/2020/the-saga-of-the-stella-polaris.
- 188 begon in New York: *Shreveport Journal*, 18 jan. 1933.
- 188 begon in New York: *Decatur (Ill.) Herald and Review*, 15 dec. 1934.
- 188 Friedrich gaf hem een rondleiding: Ibid.
- 188 ‘Een kookpot was op mysterieuze wijze verdwenen’: Ibid.
- 188 had geprobeerd te ontsnappen: Ibid.
- 188 ‘De volgende keer dat die schurk’: Ibid.

23. Wat een meid

- 189 ‘de gapende kaken’: Waldo L. Schmitt, ‘The Hancock Expedition of 1933’, doos 86, map 1, Record Unit 7231, Schmitt Papers.

- 189 Ze bleven harpoenen naar schildpadden gooien: Dagboek van Fred C. Ziesenhenne, 1933–1934, doos 87, Record Unit 7231, Schmitt Papers.
- 189 ‘elke dag meer huisdieren’: Ibid., 25 jan. 1933.
- 189 Een zeeleeuwvrouwtje: Ibid., 21 feb. 1933.
- 189 Toen ze gestorven was: Ibid.
- 189 Ze slachtten nog meer zeehonden: Ibid.
- 189 Ze haalden een albatros: Ibid., 24 jan. 1933.
- 189 Ze schoten vinken, spotvogels en haviken dood: Ibid., 28 jan. 1933. ‘De Galapagos-haviken zijn erg tam en worden een plaag,’ schreef Ziesenhenne op 3 februari 1933. ‘Ik zag veertien stuks rotten op de plek waar ze neervielen nadat ze waren neergeschoten.’
- 189 Ze stalen vier eieren: Ibid., 1 febr. 1933.
- 190 met een geweerkolf: Ibid.
- 190 de *Stella Polaris* daar al lag: *Decatur Herald and Review*, 15 dec. 1934.
- 190 zag een heliograafbericht: Dagboek van Ziesenhenne, 26 jan. 1933.
- 190 Hij begreep meteen: Schmitt, 1934.
- 190 ‘Het was een wild verhaal’: Schmitt, ‘Hancock Expedition of 1933’, 12.
- 190 ‘zijn kleren half van zijn lichaam gerukt’: Ibid.
- 190 haar voorliefde voor suiker de schuld: Strauch aan Hancock, juni 1933, doos 6, map ‘Brieven 1933/34/35/Verklaringen’, Collectie nr. 0257, Special Collections, USC Libraries.
- 190 ging over en weer: Wittmer, ‘Death over Galapagos’, 13 nov. 1937.
- 190 Dore weigerde te spreken: *New York World Telegram*, zonder datum (datum eraf geknipt), doos 8, collectie DeStefano.
- 190 ‘Ik ben elke dag blij’ tot ‘de smaaksensatie enorm’: Ritter, *Als Robinson auf Galapagos*, ‘Friedo’, 5 okt. 1931.
- 191 filmpjes die van het stel: Dagboek van Ziesenhenne, 27 jan. 1933.
- 191 een stapel cadeaus: Ibid.
- 191 ‘Dore kreeg nogal wat’: Ibid.
- 191 ‘Het zou niet slecht zijn’: Ibid.
- 191 De volgende kwestie: John S. Garth, ‘Personal Recollections of John Garth, PhD’, doos 4, map 81, Collectie nr. 0257, Special Collections, USC Libraries.
- 191 Friedrich was het onmiddellijk eens: Ibid.

- 191 'Dore voelde geen pijn' tot 'een spartaanse': Ibid.
- 191 Op verzoek van Schmitt: Schmitt, 'Hancock Expedition of 1933', 13.
- 192 Om 8.30 uur 's ochtends: Ibid.
- 192 rijdend op een ezel en slechts gekleed: Ibid.
- 192 schoten op olij- en vermiljoenvliegenvangers, mangrovezangers en vinken: Ibid.
- 192 Ze volgden een pad: Dagboek van Ziesenhenne, 28 jan. 1933.
- 192 De bemanning was onder de indruk: Schmitt, 'Hancock Expedition of 1933', 14.
- 192 Friedrich gaf een enthousiaste demonstratie: Dagboek van Ziesenhenne, 28 jan. 1933.
- 192 Hij nam een douche en glimlachte: Diverse foto's van Ritter, Hancock Foundation Archive en collectie DeStefano.
- 192 Het algemene effect: Schmitt, 'Hancock Expedition of 1933', 14.
- 192 Zelfs Friedrichs machetes: Ibid.
- 192 een zoöloog in de groep: Dagboek van Ziesenhenne, 28 jan. 1933.
- 192 vingen vlinders: Schmitt, 'Hancock Expedition of 1933', 14.
- 193 'Hij maakte een zielige indruk' tot 'blij zal zijn u te zien': Charles Swett, 'Floreana', MS, doos 5, collectie DeStefano.
- 193 Sommige boomstammen waren bespat: Dagboek van Ziesenhenne, 28 jan. 1933.
- 194 'het landhuis': Ibid.
- 194 'overtuigden ons ervan dat daar': Ibid.
- 194 Lingerie in verschillende kleuren: Garth, 'Personal Recollections'.
- 194 dikke wolken vliegen: Ibid.
- 194 In de tuin ontmoetten ze: Dagboek van Ziesenhenne, 28 jan. 1933.
- 194 die perfect Engels sprak: Garth, 'Personal Recollections'.
- 194 vol vragen: Treherne, *The Galapagos Affair*, 107.
- 194 slechts gekleed in ondergoed: Garth, 'Personal Recollections'.
- 194 'Rare Onderbroek': *San Francisco Examiner*, 21 dec. 1941.
- 194 Ze had zelfs een paar aardige woorden: Treherne, 108.
- 194 kraakhelder wit linnengoed: Dagboek van Ziesenhenne, 28 jan. 1933.
- 194 Stapels kleding en voorraden: Ibid.
- 194-195 'geen goede ideeën over het huishouden': Garth, 'Personal Recollections'.

- 195 Ze sprak acht talen: Ibid.
- 195 had gewoond in: Ibid.
- 195 uitstekende connecties in Hollywood: Ibid.
- 195 Hadden ze gehoord dat: Dagboek van Ziesenhenne, 28 jan. 1933.
- 195 En dat een voorouder: Ibid.
- 195 'Het gebeurde tijdens de oorlog': Swett, 'Floreana'.
- 195 'heel vrolijk en geestig': Dagboek van Ziesenhenne, 28 jan. 1933.
- 195 'Heb ik u niet eerder ergens gezien?': Barnacle, 29 jan. 1933, doos 5, collectie DeStefano.
- 195 'Ik heb die grap ergens eerder gehoord': Ibid.
- 195 haar menagerie van huisdieren: Dagboek van Ziesenhenne, 28 jan. 1933.
- 195 verwarmde de vloeistof: Ibid.
- 196 spuugde het toen rechtstreeks: Ibid.
- 196 een indrukwekkend bouwwerk: Garth, 'Personal Recollections'.
- 196 'Naast het prestige' tot 'dag voor ons': Wittmer, 'Baroness Comes to See Rolf'.
- 196 'Ze was de mooiste': Voor het bezoek van Hancock en bemanning aan de Wittmers, zie Dagboek van Ziesenhenne, 28 jan. 1933.
- 196 Heinz gaf hun een rondleiding: Ibid.
- 196 het had hem vier korte maanden gekost: Ibid.
- 196 een rij gedroogd rundvlees: Ibid.
- 196 'En u bent hier bevallen van deze baby?': Voor Hancocks gesprek met Margret, zie Wittmer, *Floreana*, 65.
- 197 'O, dus u houdt kippen?': Ibid.
- 197 'U ook?': Ibid.
- 197 'Nou, ik heb' tot 'per dag': Ibid.
- 197 'Twintigduizend' tot 'moet beginnen': Ibid.
- 197 'kannibaalkippen': Ibid.
- 197 'oude vrienden': Wittmer, 'Death over Galapagos', 13 nov. 1937.
- 197 'Natuurlijk' tot 'traktatie voor ons': Wittmer, 'Baroness Comes to See Rolf'.
- 197 'Van Waldo's belangstelling voor de Galapagos': Blackwelder, 120.
- 197 De groep, inclusief: Dagboek van Ziesenhenne, 28 jan. 1933.
- 197 'zich net zo verplicht voelde om te weigeren': Garth, 'Personal Recollections'.

- 198 'scherpe glinstering van afgunst': Strauch, *Satan Came to Eden*, 202.
- 198 kromp hij ineen: Ibid.
- 198 'het bezoedelde wederzijdse begrip': Ibid.
- 198 'We zijn blij' tot 'je ziek was': Ibid., 203.
- 198 'Herr Lorenz' tot 'dokter Ritter geraadpleegd': Ibid.
- 198 'Een andere arts?': Ibid.
- 198 'O ja' tot 'Nietwaar?': Ibid.
- 198 beoordeelde hem zorgvuldig: Ibid.
- 198-199 Toch was hij het met de barones eens: Ibid.
- 199 dat ze ook familie was: Garth, 'Personal Recollections'.
- 199 'O, dat is precies zoals': Ibid.
- 199 bespraken zij en Garth het Sanskriet: Ibid.
- 199 zou hij het erg vinden om de volgende keer: Treherne, 209.
- 199 wat blikjes melk: Heinz Wittmer aan Hancock, 26 febr. 1933, met dank aan Jane Brennan.
- 199 Ze nodigde beide mannen: Dagboek van Fred C. Ziesenhenné, 29 jan. 1933.
- 199 'Wat een meid!': Diary of Ziesenhenné, 29 jan. 1933.
- 199 'etterend sekscomplex': Robinson, 206.
- 200 Ze schreeuwden, terwijl ze om elkaar draaiden: *Los Angeles Evening Post-Record*, 21 nov. 1934.
- 200 'Maar de barones' tot 'in het struikgewas': Ibid.
- 200 'Ik moet hier weg': Quoted in Lundh, 'Floreana'.
- 200 'Ondanks' tot 'op te leggen': *El Universo*, 10 dec. 1934.

24. De keizerin van Floreana

- 201 'gekibbel van vrouwen': Strauch, *Satan Came to Eden*, 204.
- 201 'Ze is niet onschadelijk' tot 'zelfbeheersing waard?': Ibid.
- 201 'Hoe kun je dat nou vragen?': Ibid.
- 201 'Goed, dan' tot 'veroorloven om te wachten': Ibid.
- 202 'Beste kapitein Hancock': Ritter aan Hancock, 1 febr. 1933, doos 6, map 13, Hancock Foundation Archive.
- 202 Na een nietzscheaanse: Ibid.
- 202 'Ik hoop dat u beseft' tot 'te prostitueren': Ibid.
- 203 'Wat aardig van je' tot 'slechte truc': Strauch, *Satan Came to Eden*, 204.
- 203 'Kapitein Hancock' tot 'jouwe verkeren': Ibid.
- 203 De barones lachte: Ibid., 205.

- 203 ‘O, helemaal niet’ tot ‘van jou waren’: Ibid.
- 203 Dore schrok zo: Ibid.
- 203 ‘Je zult je handen eraan vol hebben’: Ibid.
- 203 ‘Ik denk dat het’ tot ‘veiliger’: Ibid.
- 203 ‘Ik weet niet wat’: Ibid.
- 204 ‘Natuurlijk’ tot ‘op hem?’: Ibid.
- 204 ‘Als je hier bent gekomen’: Ibid.
- 204 ‘Jouw kapitein Hancock is erg’: Ibid.
- 204 ‘Friedrich en ik’: Ibid.
- 204 ‘Hij was gewoon gecharmeerd’: Ibid.
- 204 ‘Ja. Die gaat’: Ibid.
- 204 ‘Nee’ tot ‘het gewone volk’: Ibid.
- 204 ‘O, mijn beste mevrouw’ tot ‘zomin als ik!’: Ibid.
- 204 ‘Kom, kleintje’: Ibid., 207.
- 204 Zei deze jongeman: Ibid.
- 205 ‘Het verbaasde hem’ tot ‘ongemakkelijk’: Ibid.
- 205 Dore hield zichzelf voor dat zij: Ibid., 208.
- 205 En Dore zou ontdekken dat ze zich terecht zorgen had gemaakt: *San Bernardino County Sun*, 1 jan. 1934.
- 205 Tijdens het maken van een wieg: Margret Wittmer, ‘War on Floreana’, in ‘What Happened on Galapagos?’
- 205 ondanks het wijze advies van kapitein Hancock: Ibid.
- 205 Het ergste van alles was dat hij en Margret: Strauch, *Satan Came to Eden*, 209.
- 205 Hij had overwogen om naar: Ibid.
- 205 ‘Onder andere’: Wittmer, *Floreana*, 66.
- 206 Ze liet één blikje zien: Ibid.
- 206 ‘een doorsnee type vrouw’: Strauch, *Satan Came to Eden*, 210.
- 206 ‘Beste kapitein Hancock’: Strauch aan Hancock, 27 febr. 1933, doos 6, map 13, Hancock Foundation Archive.

25. Bezeten jaloezie

- 208 Bijna 25 procent: Feiten over de Grote Depressie, Franklin D. Roosevelt Library, www.fdrlibrary.org/great-depression-facts.
- 208 Bijna de helft van de Amerikaanse: Carey Moncaster, ‘This Land Is Your Land: The Great Depression, Migrant Farm Workers, and the Legacy of the New Deal’, Stanford Program on International and Cross-Cultural Education, 22 sept. 2022, spice.fsi.stanford.edu/news/land-your-land-great-depression-migrant-farm-workers-and-legacy-new-deal.

- 208 Veel bewoners ervan namen de structuur en regels: Andrew T. Carswell, red., 'Hoovervilles', 302.
- 208 In het Central Park in New York: *New York Daily News*, 3 jan. 1933.
- 208 'Vanaf het moment': *New York Times*, 3 maart 1933.
- 208 Een prominente wiskundige: *New York Daily News*, 5 maart 1933.
- 208 'onze sociale, politieke en binnenlandse (...) heeft beheerst': Ibid.
- 209 'Hancocki'-hagedissen: *Santa Maria Times*, 21 maart 1938. De 'Hancocki'-hagedis was waarschijnlijk een bedenkfel van Hancock's bemanning. In de soortendatabase van de Charles Darwin Foundation zijn er zeventien resultaten voor 'hancocki', maar geen enkele is een hagedis. Slechts één soort (een vis) is specifiek vernoemd naar George Allan Hancock: *Acanthemblemaria hancocki*. Roslyn Cameron, e-mail aan auteur, 24 april 2024.
- 209 'Of de wereld' tot 'aan de beschaving': *Brooklyn Daily Eagle*, 13 april 1933.
- 209 Een zakenman uit Boston, Amory Coolidge: *Boston Globe*, 4 april 1933.
- 209 'vulgair grote rode letters': Mielche, 111.
- 209-210 'Vrienden, wie jullie ook zijn!' tot 'Barones Wagner-Bosquet': Wittmer, *Floreana*, 67.
- 210 die verschillende van zijn tenen toonden: Coolidge, 79.
- 210 Aan zijn riem droeg hij: Ibid., 80.
- 210 'Het maakte nogal indruk' tot 'tevergeefs maakte': Ibid., 80.
- 211 Zwermen vliegen zoemden: Ibid., 81.
- 211 'Van een blonde Parisienne': Ibid., 83.
- 211 Haar blote benen: Ibid.
- 211 geborduurd met een Duits motto: *St. Louis Post-Dispatch*, 22 nov. 1934.
- 211 Het glanzende zilverwerk droeg: Ibid.
- 211 Ze serveerde een lunch: Coolidge, 83.
- 211 'keizerstaart': Ibid.
- 211 'bijna evenveel mieren als suikerkorrels zaten': Ibid.
- 211 Toen de barones deze kritiek hoorde: Ibid., 85.
- 211 'Ze stralen allemaal' tot 'als maar kan': Ibid., 87.
- 211 pakte de barones haar laatste fles *schnapps*: Ibid., 83.
- 211 Dore was een 'ongewone dame': Ibid., 85.
- 212 'nodigde Dore haar uit om op Friedo te komen logeren. Ze liet haar echter': Ibid.

- 212 Dore weigerde een vuur te maken: Ibid.
- 212 Dore woedend op haar werd: Ibid.
- 212 Als er vogeltjes kwamen drinken: Ibid.
- 212 maar gaf haar slechts een korte stengel: Ibid.
- 212 Hij gaf advies over het bouwen van een huis: Ibid.
- 212 wilde haar hetzelfde voordeel ontzeggen: Ibid.
- 212 ‘de aardigste bureu’: Ibid., 85.
- 212 Misschien zou: Heinz Wittmer aan Hancock, 26 febr. 1933, met dank aan Jane Brennan.
- 213 Baby Rolf: Coolidge, 79.
- 213 ‘Alles gaat goed’: Ibid.
- 213 ‘afgepikt’: Ibid.
- 213 ‘Dergelijke bezeten jaloezie’: Ibid., 89.
- 213 ‘Ik weet zeker dat’: Ibid., 89–90.
- 214 ‘Geachte heer Hancock’: Wittmer aan Hancock, 26 febr. 1933, met dank aan Jane Brennan.
- 214 bracht op verzoek van Friedrich een half varken mee: Wittmer, ‘Death over Galapagos’, *Liberty Magazine*, 27 nov. 1937.
- 214 In ruil daarvoor gaf Friedrich: Ibid.
- 215 ‘zo door en door sympathiek’: Strauch, *Satan Came to Eden*, 210.
- 215 was noch zo ‘welopgevoed’: Ibid.
- 215 Het bleek dat ze Rudolph weer had verwelkomd: Ibid., 211.
- 215 ‘Waarom vraag je het niet’ tot ‘waar de kano is’: Ibid.
- 215 ‘Misschien kwam het doordat’ tot ‘te onderzoeken’: Ibid., 218.
- 216 ‘Ze is dom genoeg’ tot ‘Ecuadoraanse reuzenbloei’: Ritter, ‘”Modern Piracy” in Galapagos’, *Als Robinson auf Galapagos*, febr. 1933.
- 216 stemde hij ermee in Heinz te helpen: Treherne, *The Galapagos Affair*, 115.
- 216 ‘haar kwaal niets ernstigers was’: Geciteerd in Treherne, *The Galapagos Affair*, 115.
- 216 Ongeveer een week later: Wittmer, ‘Death over Galapagos’, 27 nov. 1937.
- 216 op 8 maart: Strauch en Ritter aan Hancock, 8 maart 1933, doos 6, map 13, Hancock Foundation Archive.
- 216 waren Dore en Friedrich papaja’s in hun tuin aan het sorteren: Strauch, *Satan Came to Eden*, 212.
- 217 met aan boord zijn goede vriend Kermit Roosevelt: *New York Daily News*, 12 febr. 1933.
- 217 de oorlogsschuld van Groot-Brittannië aan de Verenigde Staten wilde aanpakken: *Chattanooga Times*, 5 febr. 1933.

- 217 'lang, slank en erg knap': *New York Daily News*, 18 jan. 1933.
- 217 'geen fan van de': *New York Daily News*, 12 febr. 1933.
- 217 'drijvend bordeel': Olshausen, 'Galapagos Lure and Lore'.
- 217 'Caruso van Floreana': Voor Astors bezoek aan Friedo, zie Strauch, *Satan Came to Eden*, 213.
- 217 Astor voelde zich voldoende op zijn gemak: Ibid.
- 218 een 'uiterst gastvrije uitnodiging': Ibid.
- 218 'in grootse stijl': Ibid.
- 218 Hierop protesteerden zijn vrienden: Ibid.
- 218-219 'Beste kapitein' tot 'komen we hieruit': Friedrich Ritter aan Hancock, 9 maart 1933, doos 6, map 13, Hancock Foundation Archive.
- 219 'niet groot genoeg': *New York Herald Tribune*, 11 dec. 1934.
- 219 'Het hele geval klinkt precies als': Ibid.
- 219 'erg gevoelig': Ibid.
- 219 'het ons zowat': Strauch, *Satan Came to Eden*, 215.
- 219-220 'Mijn beste man' tot 'beter kunt gaan': Ibid.
- 220 'Ik had het nooit voor mogelijk gehouden' tot 'wat hij zei': Ibid.
- 220 ze was bang dat hij overeind: Ibid.
- 220 'Nu heel rustig' tot 'voor hem ineenkromp': Ibid.
- 220 De jongeman liep: Ibid.
- 220 Zonder iets te zeggen en met een grimmige vastberadenheid: Ibid., 216.
- 220 Dore, die vanuit de deuropening toekeek: Ibid.
- 221 'Met zulke mensen' tot 'in de toekomst': Ibid., 216-17.
- 221 De volgende keer dat Friedrich aan het nieuwe pad werkte: Ibid., 217.
- 221 'metgezel in slavernij': Ibid.
- 221 helemaal niet had bewogen: Ibid.
- 221 Een paar dagen later verscheen Robert: Margret Wittmer, 'A Beautiful Row', in 'What Happened on Galapagos?'
- 222 'onbeschoft en agressief': Ibid.
- 222 'Heinz en dr. Ritter afzonderlijk uitnodigde': Wittmer, 'Death over Galapagos', 27 nov. 1937.
- 222 'ongelukkig, nerveus en humeurig': Margret Wittmer, 'The Sensation', in 'What Happened on Galapagos?'
- 222 'kattenkwaad': Ibid.

26. Dan ken je de Amerikanen nog niet

- 225 ‘Het is gekomen, het is allemaal gekomen! Hoera, hoera!’: Wittmer, *Floreana*, 68.
- 225 De Gestapo viel woningen binnen: *Daily Telegraph*, 23 maart 1933.
- 225 De natuurkundige Albert Einstein, wiens huis: Ibid.
- 225 ‘vijanden van het Duitse volk’: Ibid.
- 225 Heinz stak een sigaar op: Wittmer, *Floreana*, 69.
- 225 Terwijl hij las, merkte Margret zijn bezorgde uitdrukking op: Ibid.
- 225 ‘Wat is er?’: Ibid.
- 225 ‘Luister hier eens naar’ tot ‘gevangengenomen’: Ibid.
- 226 ‘Een Oostenrijkse barones’ tot ‘boeien geslagen’: Ibid.
- 226 Heinz vroeg zich af: Ibid.
- 226 ‘Maar als’ tot ‘te komen?’: Ibid.
- 226 Heinz lachte: Ibid.
- 226 ‘Dan ken je’: Ibid.
- 226 bracht Heinz twee documenten mee: Strauch, *Satan Came to Eden*, 218.
- 226 ‘zwartgemaakt’: Ritter, ‘Again This Dame With Her Wiliness’, *Als Robinson auf Galapagos*, aug. 1933.
- 226 had geweigerd de tandpijn van de barones te behandelen: Ibid.
- 226 beweerd dat hij zich op haar terrein had begeven: Strauch, *Satan Came to Eden*, 219.
- 226 en dat hij haar, haar ‘echtgenoot’ Robert en haar ‘metgezel’ Rudolph valselijk had beschuldigd: Ibid.
- 227 Het ‘grootste idee’ in dit boek: Strauch aan Hancock, juni 1933, doos 6, map 13, Hancock Foundation Archive.
- 227 Dore ‘bezoedeld’ was: Ibid.
- 227 ‘Haar haat keerde’ tot ‘van de Ritters’: Ibid.
- 227 ‘tandeloze Adam op slippers’: *Illustrierte Kronen Zeitung*, 28 nov. 1934.
- 227 ‘krankzinnige Boeddha’: Eichler, *Snow Peaks*, 155.
- 227 ‘Kreupelsteeltje met de vuile kraag’: *Illustrierte Kronen Zeitung*, 28 nov. 1934.
- 227 ‘O, ja, je bent echt klein’: Fritz Hieber, interview door auteur, sept. 2021.
- 227 Bij elke nieuwe belediging: Waldo Schmitt, Hancock-Galapagos Expedition, 1934–1935: Dagboek, Record Unit 7231, Schmitt Papers.

- 227 Deze fantasieën kwamen: Ibid.
 228 Ze schreef de kapitein: Barones aan Hancock, 31 aug. 1933, doos 1, map 'Barones', collectie DeStefano.
 228 'een flamingo te vangen': Ibid.
 228 'Ik vertrouw erop' tot 'Barones Wagner': Ibid.
 228 aarzelde nu niet om haar te slaan: Wittmer, 'Death over Galapagos', 27 nov. 1937.
 228 'Revolutie-Evolutie': Dore Strauch, 'Revolution-Evolution', juli 1933, doos 6, map 4, Hancock Foundation Archive.

27. Vage en onheilspellende voorgevoelens

- 230 wat volgens haar een leugen was: Strauch, *Satan Came to Eden*, 221.
 230 'De barones heeft geen idee': Ibid.
 230 'En ik vermoed': Ibid.
 230 'Dat kan me geen': Ibid.
 230 Dore beseftte dat de barones: Ibid.
 231 'Het was duidelijk te zien': Ibid.
 231 De barones drong er bij de bezoekers op aan: *Cincinnati Enquirer*, 14 mei 1935.
 231 'Het was zo'n bevredigende' tot 'zou hebben geleid': Ibid.
 231 'veel gevaarlijker' tot "had een diepe minachting": Finsen, *Debunking*, n.p.
 232 Hij verzekerde Dore en Friedrich: Strauch, *Satan Came to Eden*, 222.
 232 op jacht was gegaan naar flamingo's: Ibid.
 232 Hij had 0,2 vierkante kilometer toegekend: Treherne, *The Galapagos Affair*, 126.
 232 maar de barones kreeg: Ibid.
 232 Ze had ook haar strijd: Strauch, *Satan Came to Eden*, 222.
 232 'voor de prijs van een meer dan Arabische nacht': Treherne, 126.
 232 Paredes was zelfs zo gecharmeerd van de barones: Strauch, *Satan Came to Eden*, 222.
 232 'met een hoog niveau': El Universo, Dec. 8, 1934.
 232 Dit verontrustte Friedrich: Wittmer, 'Death over Galapagos'.
 233 'een harde klap op haar mond': Ibid.
 233-234 'Kranten kwamen' tot 'kunnen mij niet vermurwen': De barones aan een vriend, 29 juni 1933, herdrukt in *Illustrierte Kronen Zeitung*, 28 nov. 1934.

- 234 ‘De barones dacht’: Olshausen, ‘Galapagos Lure and Lore’.
 234 ‘jachtmeester’: Wittmer, ‘Death over Galapagos’.
 234 ‘mannelijke assistent’: Ibid.
 234 vertelde Margret dat mensen dachten: Ibid.
 234 ‘De barones had een andere slaaf gevonden’: Strauch, *Satan Came to Eden*, 223.
 234 geaccepteerd als de ‘nieuwe minnaar’ van de barones: Ibid.
 235 ’s Nachts liet de barones: Ibid., 224.
 235 ‘Hij had zich volledig’: Ibid., 224.
 235 Ze sloeg hem met haar zweep en sneed zelfs een brandende striem: Ibid.
 235 Ze was niet langer bereid: Ibid., 226.
 235 Een bezoeker beschreef ‘een vrouw van ongeveer veertig’ tot ‘in een korte broek’: Eichler, *Snow Peaks*, 184.
 235 ‘de koningin van Sheba’: Ibid.
 235 ‘dromerige’: Ibid.
 235 ‘Kiddy’: Ibid.
 235 ‘zichtbaar in de keukenhoek’: Ibid.
 236 ‘kon het zich veroorloven’: Ibid.
 236 ze moest toegeven: Ibid.
 236 Toch vond Dore het interessant om te zien: Ibid., 228.
 236 hij reageerde terughoudend: Ibid.
 236 hoorde Dore een zwak hoestje: Ibid.
 236 Dore er de koude rillingen van kreeg: Ibid., 229.
 236 ‘Toen ik me omdraaide’ tot ‘gevoel van moord’: Ibid., 229.

28. ‘Ongeluk’

- 238 twee kippen aten: Wittmer, ‘Death over Galapagos’.
 238 waarschuwde hem dat enkele recente overstromingen: Ibid.
 238 die inmiddels twee tanden had: Wittmer, *Floreana*, 71.
 238 Terwijl hij met Margret en Heinz praatte: Wittmer, ‘Death over Galapagos’.
 238 bespeurden Margret en Heinz: Wittmer, *Floreana*, 73.
 239 ‘Ik wed dat ze op zoek is’ tot ‘toch?’: Ibid.
 239 ‘Dat is wat de inwoners’ tot ‘deze eilanden hoort’: Ibid.
 239 ‘Hoe dan ook’ tot ‘schat precies ligt’: Ibid., 73–74.
 239 ‘Zou kunnen’ tot ‘eerder met zoeken’: Ibid., 74.
 239 Enkele weken later, op 1 oktober: Ibid.
 239 ‘Ik denk dat ik nooit’ tot ‘in het oog kreeg’: Strauch, *Satan Came to Eden*, 230.

- 239 zo ‘openhartig en normaal’: Ibid.
- 239 ‘zwakkelingen’: Ibid.
- 239 De twee mannen werden vergezeld door: Wittmer, *Floreana*, 74.
- 240 beloofden op tijd terug te zijn: Strauch, *Satan Came to Eden*, 231.
- 240 Bij de Hacienda Paradiso trof het drietal: Ibid., 234.
- 240 Boeckmann registreerde haar veranderde gezichtsuitdrukking: Ibid.
- 240 Boeckmann introduceerde hem als zijn zwager: Ibid.
- 240 met haar meedingen op een jachtexpeditie: Ibid., 235.
- 240 Boeckmann maakte zich zorgen dat hij te laat zou zijn: Ibid.
- 240 Boeckmann voelde een verschuiving in haar stemming: Ibid.
- 241 De barones nam de leiding: Ibid.
- 241 het beste: Ibid., 231.
- 241 Ze vroeg zich met enige irritatie af: Ibid., 232.
- 242 ‘De barones gaat ons hier weggagen’ tot “eind van de wereld”: Ritter, ‘Four Years on Friedo’, *Als Robinson auf Galapagos*, sept. 1933.
- 242 ‘Het was meer dan het bleke’ tot ‘wanhopige verontrusting’: Strauch, *Satan Came to Eden*, 232.
- 242 ‘Een ongeluk! Er is een ongeluk gebeurd!': Ibid.
- 242 ‘Nee,’ zei Boeckmann. ‘Het is Arends! Hij is neergeschoten!': Ibid.
- 242 ‘Neergeschoten?’ vroeg Dore. ‘Hoe?': Ibid.
- 242 ‘We waren aan het jagen’ tot ‘Komt u, dokter?': Ibid.
- 242 ‘Dat huishouden’ tot ‘te komen?': Ibid.
- 242 ‘Ze wilde niet’ tot ‘al te laat is’: Ibid.
- 242 snelde Friedrich naar Arends: Ibid., 237.
- 243 De barones onderbrak hen, en hield vol: Ibid.
- 243 ‘Dat is onmogelijk’ tot ‘zijn veroorzaakt’: Ibid.
- 243 ‘Lieverd, vergeef me’: Ibid.
- 243 de rest van zijn theorie: Friedrich Ritter, ‘A “Hunting Accident” at Floreana’, doos 6, map 11, Hancock Foundation Archives.
- 244 ‘Geachte heer’ tot ‘Barones Wagner’: De barones aan Hancock, 2 okt. 1933, doos 6, map ‘Brieven 1933/34/35/Verklaringen’, Hancock Foundation Archive.
- 245 ‘Deze vrouw op de drempel’ tot ‘van een roofdier’: Ritter, ‘A “Hunting Accident” at Floreana.’.
- 245 Voor Dore was de situatie: Strauch, *Satan Came to Eden*, 238.
- 245 achter gordijnen: Ibid.
- 245 bleef volhouden dat zijn ‘vrouw’: Ibid., 239.

- 246 'Ik wilde dat ik gezien had' tot 'neergeschoten hebben': Ibid.
 246 'Wie van deze twee mannen': Ibid., 240.
 246 De barones gaf toe: Ibid.
 246 'Dan moet hij met ons': Ibid.

29. Een boosaardig plan

- 247 In november stuurde de Child Welfare League: *New York Herald Tribune*, 1 nov. 1933.
 247 'verwaarloosde bejaarden': Ibid.
 247 'zieken en geestelijk gestoorden': Ibid.
 247 vierden de overweldigende overwinning: *New York Herald Tribune*, 8 nov. 1933.
 247 'whiskyschepen' die naar St. Pierre of Bimini gingen: *New York Daily News*, 1 nov. 1933.
 247 'Weg met de Depressie!': *Hollywood Reporter*, 19 maart 1933.
 248 'vetmesten', dan at ze romige kip: *Cincinnati Post*, 12 sept. 1933.
 248 een tournee langs veertig Californische steden: *Arroyo Grande Valley Herald Recorder*, 10 nov. 1933.
 248 'Strange lands and life of tropic seas': Ibid.
 248 waarin hij alle zeldzame exemplaren liet zien: *San Bernardino County Sun*, 21 nov. 1933.
 248 de plantaardige 'overblijfselen': Ibid.
 248 voorbereidingen voor zijn volgende expeditie: *Santa Maria Times*, 29 dec. 1933.
 248 en een Hollywoodproducent genaamd Emory Johnson: Ibid.
 249 een pasgetrouwd stel: *San Francisco Examiner*, 25 nov. 1933.
 249 een vrouw gekleed in zijden shorts: *Buffalo News*, 21 nov. 1934.
 249 'Ik ben barones Wagner' tot 'jullie hier?': Blomberg, *Underliga Mäniskor*.
 249 Als ze niet bezig waren: Ibid.
 249 Maandenlang was er geen druppel regen gevallen: Wittmer, *Floreana*, 77.
 249 De bron van de Wittmers: Ibid.
 249 De situatie op Friedo: Ibid.
 250 'Dokter Ritter kan daar niets' tot 'het oplost': Ibid.
 250 'Dore had geen medelijden' tot 'keihard': Olshausen, 'Galapagos Lure and Lore'.

- 250 ‘versplinterd leken’: Wittmer, ‘Death over Galapagos’.
- 250 ‘een zeer ongebruikelijk’ tot ‘kunnen verlaten’: Ibid.
- 250 Margret kon alle klappen en al het geschreeuw horen: Wittmer, *Floreana*, 77.
- 250 ‘als een klein kind’: Ibid.
- 250 Merkwaardig, dacht Margret: Margret Wittmer, ‘The Galapagos Treasure’, in ‘What Happened on Galapagos?’
- 250 ‘De barones en Lorenz’ tot ‘te maken hebben’: Strauch, *Satan Came to Eden*, 243.
- 251 Ze realiseerde zich: Ibid.
- 251 kon ze het niet laten: Ibid., 244.
- 251 De volgende keer dat ze naar de poort keek: Ibid.
- 251 Enkele dagen later werd Dores ezel: Ibid.
- 251 ‘Dokter Ritter’ tot ‘toch?’: Ibid.
- 251 Dore hoorde venijn: Ibid.
- 251 ‘Laat hem dan gewoon’ tot ‘de weg’: Ibid.
- 252 Dore luisterde of ze zijn voetstappen kon horen: Ibid., 245.
- 252 Zelfs Margret: Margret Wittmer, ‘Christmas on Floreana’, in ‘What Happened on Galapagos?’
- 252 ‘oostprobleem’: Ibid.
- 252 Diep geschokt bleef Margret: Margret Wittmer, ‘Philippon Returns’, in ‘What Happened on Galapagos?’
- 253 De barones had Burro opzettelijk: Margret Wittmer, ‘Burro Is Fired At’, in ‘What Happened on Galapagos?’
- 253 ‘Het was een boosaardig plan’: Wittmer, “Death over Galapagos.”
- 253 lokte Heinz hun eigen huisdier: Ibid.
- 253 ‘Het geschenk,’ schreef ze: Strauch, *Satan Came to Eden*, 247.
- 253 Vanaf dat moment verzuurden Dores gevoelens: Ibid.

30. *Vreemde satanische buien*

- 154 ‘Het mannetje hield het vrouwtje tot ‘met het net had geslagen’: Dagboek van Ziesenhenné, 14 jan. 1934.
- 254 Daarna was: Ibid.
- 254 Drie dagen later, op 17 januari: Garth, ‘Personal Recollections’.
- 254 Er was een korte onderbreking: Ibid.
- 254 vulkaantoppen krabden: Ibid.
- 254 schoot onderweg op kleine vogels: Ibid.

- 254 verbeteringen bij Friedo: Edwin Palmer, 'Third Galapagos Trip of the Veleró III in the Winter of 1933–1934: From the Log Book of the "Medicine Man" of the Trip', 15, doos 25, map 2, Hancock Foundation Archive.
- 255 'Robinson-suikerschommel': Ritter, 'Sugar Manufacturing', *Als Robinson auf Galapagos*, dec. 1930.
- 255 'volgde haar': Palmer, 'Third Galapagos Trip', 15.
- 255 beloofde ze allemaal te trekken: Ibid.
- 255 een discussie over de voordelen: Ibid.
- 255 vond het nu net zo lekker als zij: Ibid.
- 255 nam Dore Hancock terzijde: Dagboek van Ziesenhenné, 17 jan. 1934.
- 255 Ze wilde heel graag het eiland verlaten: Ibid.
- 255 Meteen daarop leek ze echter: Ibid.
- 256 'Om getuige te zijn van de vreugde' tot 'te veel voor hen was': Garth, 'Personal Recollections', 18 jan. 1934.
- 256 'liet ze zien hoe het kind haar had leeggezogen': Dagboek van Ziesenhenné, 17 jan. 1934.
- 256 zou de kapitein hem willen helpen: Wittmer, 'Christmas on Floreana'.
- 256 een zelfgemaakte hoekbank: Wittmer, 'Galapagos Treasure'.
- 256 hij zou er alles aan doen: Dagboek van Ziesenhenné, 17 jan. 1934.
- 257 bekeek films van zichzelf: Ibid.
- 257 luisterde naar het ensemble: Ibid.
- 257 een 'piratenfilm': Strauch, *Satan Came to Eden*, 249.
- 257 dat hij de barones ronduit had gevraagd: Ibid.
- 257 'vreemde satanische buien': Ibid.
- 257 Hancock mijmerde over haar 'neurotische toestand': Ritter aan Hancock (waarin hij hun gesprek memoreerde), 25 jan. 1934, doos 6, map 13, Hancock Foundation Archives.
- 257 de twee 'neurotische toestanden': Ibid.
- 257 'vergiftigende eiwitten': Ibid.
- 257 haar 'vrouwelijk instinct': Ibid.
- 258 Verdoofd met Novocaine: Palmer, 'Third Galapagos Trip', 21.
- 258 'Het moet een verschrijving': Wittmer, 'Death over Galapagos'.
- 258 En zoals de barones had gehoopt: Beelden van *The Empress of Floreana*, Hancock Foundation Archive.
- 259 'nam haar in zijn armen' tot 'zwaaide naar ons': Swett, 'Floreana'.
- 259 'blik van woede en haat': Ibid.

- 259 'in aanval van razernij': Dagboek van Ziesenhenné, 19 jan. 1934.
- 259 'let op de barones en probeer': Ibid.
- 259 legde hij zijn laatste: Margret Wittmer, 'Velero III Drops Anchor', in 'What Happened on Galapagos?'
- 259 'Meneer Hancock was tijdens dit alles' tot 'onenigheid kon ontstaan': Ibid.
- 259-260 'de barones van van alles en nog wat te beschuldigen': Dagboek van Ziesenhenné, 19 jan. 1934.
- 260 Het eindigde er uiteindelijk mee dat: Ibid.
- 260 'De negen mensen' tot 'zou moorden': *Nebraska State Journal*, 16 dec. 1934.
- 260 vroeg Margret Harry: Margret Wittmer, 'Peaceful Island', in 'What Happened on Galapagos?'
- 260 terwijl Friedrich haar zo wreed beledigde: Wittmer, 'Death over Galapagos'.
- 260 'Ze begon me te vertellen' tot 'vreselijk gênant': Ibid.
- 261 De *Stella Polaris* had de kolonisten: Strauch, *Satan Came to Eden*, 249.
- 261 Dore beseftte tot haar vreugde: Ibid.
- 261 'Amerika kent op dit moment' tot 'bij het verkeerde eind': Ritter, 'Yacht Velero', *Als Robinson auf Galapagos*.
- 261 'een hoogst eigenaardig kostuum' tot 'stond haar niet': Strauch, *Satan Came to Eden*, 250.
- 261 '... het theater missen?' tot 'een prachtige revue': Ibid.
- 262 waren haar 'gedachten vastgeklonken': Ibid.
- 262 'Speel een wals': Ibid.
- 262 De dirigent wierp haar een blik toe: Ibid.
- 262 De vrolijke zelfverzekerdheid van de barones: Ibid.
- 262 Ze nam zich voor: Ibid.

31. *Het natuurlijke instinct van een vrouw om met vuur te spelen*

- 263 'Ze gedroeg zich als de verwende': Ritter aan Hancock, 25 jan. 1934, doos 6, map 13, Collectie nr. 0257, Special Collections, USC Libraries.
- 264 De temperatuur was: Strauch, *Satan Came to Eden*, 253.
- 264 'een echt wild wezen': Margret Wittmer, 'Five Months Without Rain', in 'What Happened on Galapagos?'

- 264 'groen spul': Ibid.
- 265 'De oplossing': Ibid.
- 265 Heinz en Harry gingen: Ibid.
- 265 De kracht van de zon beangstigde Dore: Strauch, *Satan Came to Eden*, 253.
- 265 'onzichtbaar vuur': Ibid.
- 265 'We waren weer alleen': Ibid.
- 265 'langdurige droogte slecht': Ibid., 254.
- 265-266 'een vreemde kracht' tot 'buitengewoon': Ibid.
- 266 Hij sprak over dagelijkse gevechten: Ibid.
- 266 het bijna op was: Ibid., 255.
- 266 'Ga uit mijn ogen' tot 'voor mijn part': Ibid.
- 266 Toen werd Rudolph overvallen door woede: Ibid.
- 267 Toen Rudolph bijkwam: Ibid., 256.
- 267 Hij smeekte ook om het adres van Hancock: Ritter aan Hancock, april 1934, doos 6, map 13, Hancock Foundation Archive.
- 267 de 'waarheid' vertellen over zijn relatie: Ibid.
- 267 'was er iets veranderd' tot 'kunnen omslaan': Strauch, *Satan Came to Eden*, 256.
- 267 'Philippson heeft gedreigd me te vermoorden': Wittmer, *Floreana*, 79.
- 267 Margret zou later melden: Margret Wittmer, 'Lorenz Moves In', in 'What Happened on Galapagos?'
- 267 Dore zou zeggen dat Rudolph: Strauch, *Satan Came to Eden*, 256.
- 268 Margret maakte zich ook zorgen: Wittmer, *Floreana*, 79.
- 268 'Reichs-festivalweek': *Cincinnati Enquirer*, 25 maart 1934.
- 268 'Het gaat niet zo goed' tot 'terug naar Duitsland': Geciteerd in Treherne, *The Galapagos Affair*, 153.
- 268 'Help me alsjeblijft' tot 'met Philippson': *New York Times*, 13 dec. 1934.
- 268 'Ik heb uw vrouw' tot 'een scheiding': *Los Angeles Tribune*, 21 nov. 1935.
- 269 De barones en haar 'echtgenoot' tot 'voornaamste slachtoffer': Wittmer, *Floreana*, 79.
- 269 Ze had moeite: Ibid.
- 269 'Lori' to 'je iets vertellen': Ibid.
- 269 Eerst leek hij: Ibid.
- 269 Niets wat ze deed of zei: Ibid., 80.
- 269 wachtten op een menselijk offer: Strauch, *Satan Came to Eden*, 256.

- 269 'Niemand weet wat de toekoms' tot 'deze eilanden': *El Universo*, 4 dec. 1934.
 270 meer waardeerde 'dan wat dan ook in deze wereld': Ibid.
 270 'Op een dag,' zei ze: Blomberg, *Underliga Mäniskor*.
 270 Langs het pad naar Post Office Bay: *Miami News*, 7 juli 1935.

32. *En toen waren er zeven*

- 271 Om twaalf uur 's middags op 19 maart 1934: Strauch, *Satan Came to Eden*, 257.
 271 'op haar ziel drukte': Ibid.
 271 'Er klonk zo'n enorme paniek' tot 'een ogenblik': Ibid.
 271 'parten speelde': Ibid.
 272 In plaats daarvan beweerde Dore dat Rudolph op 21 maart: Ibid., 257-59.
 272 Weg was de verslagen: Ibid.
 272 'Heb je het weer': Ibid., 258.
 272 'Deze keer niet': Ibid.
 272 'O, logeer je dan': Ibid.
 272 'Ja, dat klopt' tot 'de pot op kon': Ibid.
 272 'Zal ze het': Ibid.
 272 'Ik denk het wel': Ibid.
 272 'Waarom kom je niet' tot 'te schreeuwen': Ibid., 259.
 273 'Ik wou dat je' tot 'volkomen waardeloos!': Ibid.
 273 Ze bracht deze woorden: Ibid.
 273 'Als je me mijn' tot 'er genoeg van': Ibid.
 273 'Je hebt haar in ieder geval': Ibid.
 273 'Ze komt wel weer terug' tot 'weer langs te komen': Ibid.
 273 Dore geloofde hier niets: Ibid.
 273 'Dit is voor jou': Ibid., 260.
 274 'Antoinette, Robert, Lorenz': Ibid., 261.
 274 Dore walgde ervan: Ibid., 261.
 274 'Het enige wat ik zou willen weten': Ibid.
 274 'van de tafel in de Hacienda' had gepakt: Ibid.
 274 'Het is een schande' tot 'hier op Floreana!': Ibid.
 274 'Oordeelt niet' tot 'Dat is genoeg': Ibid.
 274 stelde ook scherpe vragen: Ibid., 262.
 275 Twee dagen later, op 27 maart: Wittmer, *Floreana*, 80.
 275 Ze droeg haar ruiterkostuum: Ibid.
 275 De barones bekeek Margret onderzoekend: Ibid.

- 275 ‘Vertel hem dan alsjeblieft’ tot ‘plannen te verwezenlijken’: Wittmer, *Floreana*, 80.
- 275 ‘Dan wens ik jullie’: Ibid.
- 275 Ik kan mijn oren bijna niet geloven: Wittmer, ‘Our Wish Becomes Reality’.
- 275 ‘Dank je’ tot ‘misschien vaarwel’: Wittmer, *Floreana*, 80.
- 276 ‘Het is een valstrik’ tot ‘over haar’: Ibid.
- 276 al een graf voor hem hadden gegraven: *New York Daily News*, 29 dec. 1924.
- 276 Rudolph bleef: Wittmer, *Floreana*, 80.
- 276 Maar hij kwam terug met een eigenaardig verhaal: Ibid., 80–81.
- 276 Dore en Friedrich waren verrast: Voor het bezoek van Margret en Rudolph aan Friedo, zie Strauch, *Satan Came to Eden*, 262–65.
- 276 waardoor Dore vermoedde: Ibid.
- 276 bedacht en ingestudeerd leek: Ibid., 263.
- 277 ‘Het is nogal vreemd’ tot ‘liever rechtstreeks’: Ibid., 264.
- 277 ‘Ik hoop dat ze allebei’: Ibid., 265.
- 277 Hij vroeg zich af of Dore misschien: Ibid.
- 277 ‘Waar denk je aan’: Ibid., 266.
- 277 ‘Je hebt je rol’: Ibid.
- 277 ‘Mijn rol?’ tot ‘Welke rol?’: Ibid.
- 277 ‘Mijn lieve kind’ tot ‘is heel duidelijk’: Ibid.
- 277 ‘Wat bedoel je’ tot ‘niet echt weg?’: Ibid.
- 277 Friedrich pakte haar hand: Ibid.
- 277 ‘Ja, ze is’ tot ‘en Philippson ook’: Ibid.
- 278 ‘veel medelijden’: Ibid., 267.
- 278 ‘Toen ze nog leefde’: Ibid.
- 278 ‘onbeschrijfelijke gruwelijkheid’: Ibid., 266.
- 278 ‘Ik dacht toen dat er een moordnares’: Ibid., 266–67.
- 278 ‘Op de een of andere manier wist ik’ tot ‘met bloed bevlekt waren’: Ibid., 267.
- 279 Ze nam ze mee: Ibid.
- 279 Margret vertelde een andere versie: Wittmer, *Floreana*, 81.
- 279 ‘De barones’ tot ‘Wist jij dat?’: Ibid.
- 279 Friedrich schudde zijn hoofd: Ibid.
- 279 ‘Geloof je het niet?’: Ibid.
- 279 ‘Ik heb geen’ tot ‘kom eens naar buiten’: Ibid.
- 279 maakte ze een vreugdedansje: Ibid.
- 279 ‘opvallend zwijgzamer’: Ibid.
- 279 ‘alle filosofische gesprekken bespaard’: Ibid.

- 279 'Hoe eerder je hier weg bent': Ibid.
 279 Friedrich stond er ook op: Ibid.
 279 'schudde hij slechts zijn' tot 'van mij aan': Ibid.
 280 die zondag, 1 april: Strauch, *Satan Came to Eden*, 267.
 280 De hele ochtend was het opnieuw: Ibid.
 280 Het geluid klonk als: Ibid., 271.
 280 als Friedrich haar arm niet: Ibid.
 280 hadden de barones en Robert niet het grootste deel: Ibid., 271–72.
 280 'Misschien is het toch' tot 'ze terugkomt?': Ibid., 272.
 280 'Maak je geen zorgen' tot 'geen enkele kans op': Ibid.
 280 Dore merkte nog een object op: Ibid.

33. *Het gevoel van een tragedie*

- 281 Engels en Spaans studeren: Wittmer, *Floreana*, 82.
 281 'Op de hei': Garth, 'Personal Recollections'.
 281 'Deze vrouw heeft mijn jeugd verwoest' tot 'geestelijk wrak': Ibid.
 281 'zwak en tuberculeus': Ibid.
 281 'koortsvlekken op zijn wangen': Margret Wittmer, 'Stealing in the Bay', in 'What Happened on Galapagos?'
 281 'Uren achtereen zit hij' tot 'weg waren': Ibid.
 281 Ze vertrouwde hem zelfs: Ibid.
 282 dacht Dore voortdurend na over de verdwijning: Strauch, *Satan Came to Eden*, 273.
 282 'met geweld waren verwijderd': Ibid.
 282 Twee hardnekkige angsten: Ibid.
 282 'We zeiden tegen elkaar': Ibid.
 282 Dore ging niet op zoek naar de lichamen, maar vroeg zich wel af: Ibid., 274.
 282 Dag na dag wachtte ze: Ibid.
 282 Op 20 april: *Miami News*, 7 juli 1935.
 283 'de leider van de graanput': *Windsor Star*, 2 okt. 1931.
 283 'Een jonge man op dit eiland': Treherne, *The Galapagos Affair*, 164.
 283 doorploegd: *Miami News*, 7 juli 1935.
 283 Ze liepen verder en kwamen langs: Ibid.
 283 Howells kok sprak Duits: Ibid.
 283 Margret koffie en fruit serveerde: Ibid.

- 283-284 Toen Howell naar de barones informeerde: Margret Wittmer, 'Before Lorenz's Departure', in 'What Happened on Galapagos?'
- 284 'Het was een van de merkwaardigste tochten' tot 'felle maanlicht': *Miami News*, 20 nov. 1934.
- 284 veranderde van gedachten: Ibid.
- 284 'De helft is voor jou': Wittmer, 'Before Lorenz's Departure'.
- 284 Ze had gedurende bijna het hele bezoek gehuild: *Miami News*, 20 nov. 1934.
- 284 'Waarom is Howell zelf niet': Wittmer, 'Before Lorenz's Departure'.
- 284-285 'niets meer met haar te maken': Ibid.
- 285 'Met Rudolph is het hetzelfde' tot 'vijanden geworden': Ibid.
- 285 'bloed aan zijn handen': Strauch, *Satan Came to Eden*, 275.
- 285 'Hooggeachte kapitein Hancock': Mevr. M. Strauch aan Hancock, doos 6, map 13, Collectie nr. 0257, Special Collections, USC Libraries.

34. En toen waren er zes

- 287 'Waarom het paradijs verloren is': Dore Strauch, 'Why Paradise Is Lost', doos 6, map 12, Hancock Foundation Archives.
- 288 Margret merkte dat Rudolphs toestand: Wittmer, 'Death over Galapagos'.
- 288 Af en toe sliep hij daar 's nachts: Margret Wittmer, 'Dryness and Dampness', in 'What Happened on Galapagos?'
- 288 Zijn schoenen waren versleten: Ibid.
- 288 "Smoking, rokkostuum, overhemden' tot 'eigenlijk is': Ibid.
- 288 'waardoor ze een ware bron': Wittmer, 'Stealing in the Bay'.
- 288 'Mocht ooit bekend worden': Ritter, 'Yacht Veleró', *Als Robinson auf Galapagos*, juli 1934.
- 289 Op 10 juli: Ibid.
- 289 Rolf Blomberg: Voor het bezoek van Blomberg aan Floreana, zie Blomberg, *Underliga Mäniskor*, 92-113.
- 289 'Nuggen': Ibid.
- 289 'liep hij rond': Ibid.
- 289 'Ik heb lang geleden beloofd' tot 'moeten zijn': Ibid.
- 289 'wat leek op': Ibid.
- 289 Blomberg was dermate gefascineerd: Ibid.
- 290 'geweldige tijd': Latorre, *The Curse*, 176.

- 290 'Ach,' zei hij, terwijl hij met zijn hand wuifde': *Los Angeles Times*, 21 nov. 1934.
- 290 'had iets onwerkelijks' tot 'in het donker!': Blomberg, *Underliga Mäniskor*.
- 290 'Nieuw Eden': Ibid.
- 291 'Misschien is ze': Ibid.
- 291 'Ah, Sie haben': Ibid.
- 291 'was uitgemergeld': Ibid.
- 291 een 'echte Galapagoniër': Ibid.
- 291 'Waar is de barones?': Ibid.
- 291 'Verdwenen': Ibid.
- 291 Blomberg vond het allemaal maar moeilijk: Ibid.
- 292 'De keizerin van de Galapagos': *San Francisco Examiner*, 22 nov. 1934.
- 292 'een op sensatie belust en sadistisch': Blomberg, *Underliga Mäniskor*.
- 292 'vaak gekleed rondliepen' tot 'tanden in te doen': Ibid.
- 292 'We kregen een andere indruk' tot 'gefotografeerd worden': Ibid.
- 292 'getraind leek om in te stemmen': Ibid.
- 292 'We hebben wat koffieplanten meegenomen' tot 'misschien hebben?': Ibid.
- 292 'O,' zei Dore, en ze klapte: Ibid.
- 293 'Nee, dank u' tot 'alcohol': Ibid.
- 293 'volledig uit' tot 'grappige gedachte': Ibid.
- 293 'Ik waardeerde zijn culinaire dieet': Ibid.
- 293 'Wat denkt u van': Ibid.
- 293 'erg blij': Ibid.
- 293 'Nou' tot 'eiland verdwenen is': Ibid.
- 293 'Maar hoe denkt u': Ibid.
- 293 'Ik heb mijn eigen theorie': Ibid.
- 293-294 'Toen het de barones duidelijk werd' tot 'aannemelijke verklaring': Ibid.
- 294 dacht Dore aan haar lunch: Strauch, *Satan Came to Eden*, 275.
- 294 'Wees niet verdrietig' tot 'gedroomd hebt': Ibid.
- 295 'Ik ben bang' tot 'deze reis': Ibid., 276.
- 295 'Waarom?': Ibid.
- 295 'extreem zwaar': *Paris-Soir*, 10 febr. 1935.

35. Schurkachtigheid en vervalsing

- 296 Hij deed er een brief bij: Ritter aan Hancock, 16 juli 1934, doos 6, map 12, Hancock Foundation Archive.
- 296 'naar de Stille Oceaan verdwenen': Ibid.
- 296 'De Wittmers en wij': Ibid.
- 296-297 'U zou de' tot 'verteld wordt': Ritter aan Hancock, 24 juli 1934, doos 6, map 12, Collectie nr. 0257, Special Collections, USC Libraries.
- 297 'De vrouw die': Ibid.
- 297 'wanhopige haast: Ibid., 277.
- 298 Friedrich sloeg haar en alle liefde: Ibid.
- 298 'We hadden samen perfecte harmonie' tot 'perfectie bereikt': Strauch, *Satan Came to Eden*, 277-78.
- 298 [eind augustus] arriveerden drie Duitsers: Heinz Wittmer, 'The Hunt for Non-existent Animals', in 'What Happened on Galapagos?'
- 298 'de globetrotters': Ibid.
- 298 'want,' schreef Heinz, 'hij heeft niets te eten': Ibid.
- 299 'niet slechts een kleine bol': Heinz Wittmer, 'Dr. Ritter's Writings', in 'What Happened on Galapagos?'
- 299 de 'puntkromming en nulkromming': Ibid.
- 299 arriveerde er een onverwachte gast: Ibid.
- 299 'Wie herinnert zich niet' tot 'kan instaan': Herdrukt in *El Telégrafo*, 16 nov. 1934.
- 300 'talrijken sporen van bloed': *Der Tag*, 25 nov. 1934.
- 300 'Het is uitgesloten dat' tot 'te richten': *Der Morgen: Wiener Montagblatt*, 26 nov. 1934.
- 300 'Vind de barones': *Boston Globe*, 23 nov. 1934.
- 300 Taylor, de zakenman uit Rhode Island, vertelde het gezelschap: *St. Louis Post-Dispatch*, 27 nov. 1934.
- 301 'toen we de kwestie' tot 'niet noemen': Ibid.
- 301 Toen ze Heinz dezelfde vragen stelde: Ibid.
- 301 'maken de situatie': Ritter, 'The Last Letter of Dr. Knight', *Als Robinson auf Galapagos*, sept. 1934.
- 301 maakten Heinz en Margaret zich grote zorgen: Heinz Wittmer, 'Dr. Ritter Ailing', in 'What Happened on Galapagos?'
- 301 'niets concreets': Ibid.
- 301 'gebroken en oude': Ibid.
- 301 'Het eiland heeft me niet gegeven': Wittmer, *Floreana*, 84.
- 302 'geleidelijk aan erger': Wittmer, 'Death over Galapagos'.

- 302 ‘bijzonder moeilijk’: Wittmer, *Floreana*, 84.
 302 ‘flapte er van alles en nog wat uit’: Wittmer, ‘Death over Galapagos’.
 302 ‘de mond niet snoeren’: Ibid.
 302 ‘Maar het duurt nog drie maanden’: Wittmer, *Floreana*, 84.
 302 ‘Je weet nooit waartoe’: Ibid., 98.
 302 ‘Geachte heer’: Philippson aan Hancock, doos 6, map 12, Hancock Foundation Archive.
 303 een reis van tachtig dagen: *Los Angeles Times*, 23 nov. 1934.
 303 ‘Het vlees van sommige soorten’ tot ‘voor vliegtuigen’: *Reno Gazette*, 8 dec. 1934.
 304 Vier dagen voor: *Los Angeles Times*, 23 nov. 1934.
 304 een reeks fragmentarische: *San Francisco Examiner*, 19 nov. 1934.
 304 ‘Langs het eiland Marchena’ tot ‘naast man’: *Oakland Tribune*, 19 nov. 1934.
 304 ‘Ik weet niet wat hij bedoelt’ tot ‘te onderzoeken’: Ibid.

36. En toen waren er vijf

- 305 tien miljoen luisteraars: *New York Times*, 20 okt. 1975.
 305 werkloosheidscijfer van 22 procent: www.historic-newspapers.co.uk/blog/great-depression-timeline/#1934.
 305 ‘De personages waren gewone’: *New York Times*, 20 okt. 1975.
 305 Toch ontstond er een terugslag jegens: Jerry Berg, ‘Setting Sail on the Seth Parker World Cruise’, ontheshortwaves.com.
 306 Hij was zijn enige sponsor kwijtgeraakt: Jim Harmon, *The Great Radio Heroes*, 32.
 306 bedwantsen en kakkerlakken: Berg, ‘Setting Sail on the Seth Parker World Cruise’.
 306 slepende, lichte ziekte: Ibid.
 306 ‘knap’: Strauch, *Satan Came to Eden*, 278.
 306 ‘een projectie in onze fysieke geest’ tot ‘voornamelijk geleid door vrouwen’: Anderson, *Zigzagging the South Seas*, 73.
 306 ‘Nu krijg je te horen hoelang’: Strauch, *Satan Came to Eden*, 278.
 306 wiens gezichtsuitdrukking in een oogwenk: Ibid.
 307 ‘O zeker zal ik haar [de waarheid] vertellen’: Ibid.
 307 zei dat hij tegen die tijd klaar zou zijn: Ibid.
 307 ‘stonk’: Olshausen, ‘Galapagos Lure and Lore’.

- 307 'vreemde en duistere': Strauch, *Satan Came to Eden*, 279.
- 307 'Ook kunnen we ons niet echt' tot 'we gestraft werden': Ibid.
- 307 In stilte besloot Dore: Ibid.
- 308 De gelegenheid was vooral voor: Wittmer, *Floreana*, 85.
- 308 Zij en Heinz gaven Lord: Heinz Wittmer, 'No Trace of Lorenz and Nuggerud', in 'What Happened on Galapagos?'
- 308 'Alle kippen van dokter Ritter' tot 'zijn gestorven': Wittmer, *Floreana*, 85–86.
- 308 'Ik heb altijd begrepen': Ibid.
- 308 'Nou, nu is hij dat niet' tot 'zijn ze dood': Ibid.
- 308 'Daar ben je mooi klaar mee': Ibid.
- 308 'een medisch geschoolde man': Ibid.
- 308 'Maar kunnen ze wel': Ibid., 86.
- 309 'Ja hoor' en 'zo erg is het allemaal niet': Ibid.
- 309 'Heel erg bedankt,' zei Heinz, 'maar': Ibid.
- 309 Toen Friedrich die avond in bed lag: Strauch, *Satan Came to Eden*, 280.
- 309 'dat vreemde, dode, beknotte overblijfsel': Swett, 'Floreana'.
- 309 Het onderscheidde zich: Schmitt, Hancock-Galapagos Expedition.
- 309 In tegenstelling tot Floreana: Ibid.
- 309 Er waren nog nooit schildpadden: Ibid.
- 309 'Een pijl van droge, grijze struiken': Swett, 'Floreana'.
- 309 Er werd vastgesteld: Verslag van Kraft.
- 310 'zeehonden in vreemde houdingen op het strand lagen': Garth, 'Personal Recollections'.
- 310 motorpech had gekregen: *St. Louis Post-Dispatch*, 24 nov. 1934.
- 310 Sommigen vroegen zich af of [de twee mannen op schattenjacht waren geweest en elkaar hadden gedood,] in plaats van dat ze schipbreuk hadden geleden': Mielche, *Let's See*, 122.
- 310 Hij lag op zijn zij: Swett, 'Floreana'.
- 310 Hij had geen hoed op, was blootvoets en droeg een blauwe: Ibid.
- 310 haar kenmerkende borduursteek: Schmitt, Hancock-Galapagos Expedition.
- 310 Aan een kant lagen babykleertjes opgestapeld: *Los Angeles Times*, 21 nov. 1934.
- 310 Zijn paspoort werd vlakbij gevonden: *Los Angeles Times*, 21 nov. 1934.
- 311 'Arme drommels; 'Lorenz, als hij een moordenaar was': Schmitt, Hancock-Galapagos Expedition.

- 311 ‘Toen ik naar het lichaam’ tot ‘gruwelijke dood’: Garth, ‘Personal Recollections’.
- 311 ‘Ritter-waarts’: Schmitt, Hancock-Galapagos Expedition.
- 311 de heliografische flits: Ibid.
- 311 strompelend met haar primitieve wandelstok: Swett, ‘Floreana’.
- 312 ‘daad van voorzienigheid’: Ibid.
- 312 Ze had in allerijl een brief geschreven: Strauch, *Satan Came to Eden*, 283.
- 312 ‘onmiddelijk gealarmeerd’: Ibid., 280.
- 312 ‘Het kan iets anders zijn’: Ibid.
- 312 ‘Mijn tong voelt zwaar’: Ibid.
- 312 Ze keek in zijn mond: Heinz Wittmer, ‘Meat Poisoning’, in ‘What Happened on Galapagos?’
- 312 Dore rommelde in zijn dokterstas: Strauch, *Satan Came to Eden*, 280.
- 312 Om het drankje weg te spoelen: Ibid.
- 312 ‘het zweed des doods’: Ibid.
- 312 ‘alleen maar kon toekijken’: Ibid.
- 313 ‘Onthoud deze regels, Dore’: Ibid.
- 313 ‘Wanhoop overspoelde me’: Ibid.
- 313 Ze stelde zichzelf: Ibid.
- 313 liep ze terug naar: Ibid.
- 313 ‘Wat als hij niet stierf’ tot ‘nodig had’: Ibid., 280–81.
- 313 Ze vertelde hem dat ze overwoog: Ibid., 281.
- 313 Ga niet naar het huis van de Wittmers: Ibid.
- 314 ‘Waarom ben je niet [op de ezel] gekomen?’: Wittmer, *Floreana*, 86.
- 314 ‘Er is iets vreselijks gebeurd’ tot ‘stervende is’: Ibid.
- 314 Margret was verbijsterd: Ibid.
- 314 ‘Eergisteren’ tot ‘veilig zijn’: Ibid.
- 314 ‘En je at er wat van?’, ‘Jullie allebei?’: Ibid.
- 314 ‘Ja, ik heb er ook wat van gegeten’: Ibid.
- 314 ‘Hoelang is hij al ziek?’: Ibid.
- 314 ‘Hij voelde zich [gistermorgen] niet goed’: Ibid.
- 314 ‘En je had er zelf geen last van?’: Ibid.
- 314 ‘O ja’ tot ‘meer gevoeld’: Ibid.
- 314 ‘kwaad had gevoeld’: Olshausen, ‘Galapagos Lure and Lore’.
- 315 ‘Vanochtend’ tot ‘kan maken’: Wittmer, *Floreana*, 86–87.
- 315 Dore herinnerde zich: Strauch, *Satan Came to Eden*, 281.
- 315 terwijl Margret zei dat ze de hele dag liepen: Wittmer, *Floreana*, 87.

- 315 een brok slijm: Heinz Wittmer, 'The Death', in 'What Happened on Galapagos?'
- 315 Dore kwam op hem af: Ibid.
- 315 'Dit verstikt me' tot 'mijn pistool': Strauch, *Satan Came to Eden*, 281.
- 315 'Sterf op een manier': Ongemarkeerd knipsel van een interview met Strauch aan boord van de *Velero III*, dec. 1934, doos 8, collectie DeStefano.
- 316 Hun katten hadden ook [van het vergiftigde vlees] gegeten: Wittmer, 'Meat Poisoning'.
- 316 'braakte grondig': Ibid.
- 316 'maagspoeling': Ibid.
- 316 'verwongen raakte van maniakale woede, vreselijk om te zien': Strauch, *Satan Came to Eden*, 282.
- 316 Margret herinnerde zich een verontrustende: Schmitt, Hancock-Galapagos Expedition.
- 316 'Ik vervloek je': Wittmer, *Floreana*, 87.
- 316 'glinsterend van haat': Ibid.
- 316 'Hier waren twee mensen' tot 'de ander': Ibid.
- 316 ze deed alsof ze: Ibid.
- 316 'met haat gevulde ogen': Ibid.
- 316 Als Dore bij hem in de buurt kwam: Ibid.
- 316 'Eden in de wildernis': Strauch, *Satan Came to Eden*, 282.
- 317 'Wil je bidden?': Wittmer, *Floreana*, 88.
- 317 met beide armen: Strauch, *Satan Came to Eden*, 282. Hier sprak Dore zichzelf tegen; op pagina 281 schreef ze dat de verlamming was ingetreden en Friedrich zijn armen 'niet meer kon bewegen'.
- 317 'Alle sporen van pijn' tot 'wonder ziet': Ibid.
- 317 'Terwijl hij eruitzag als een geest': Wittmer, *Floreana*, 88.
- 317 'Hij leek echt tegen me te zeggen' tot 'wilde trekken': Strauch, *Satan Came to Eden* (1935 ed.).
- 317 'Zijn ogen' tot 'geschrokken terug': Wittmer, *Floreana*, 88.
- 317 'Toen zakte hij' tot 'heel stil': Strauch, *Satan Came to Eden* (1935 ed.).
- 317 'Toen zakte hij geluidloos in elkaar': Wittmer, *Floreana*, 88.
- 318 'En dat was de dood': Strauch, *Satan Came to Eden* (1935 ed.).
- 318 'Hij was weg': Wittmer, *Floreana*, 88.
- 318 Heinz controleerde Friedrichs pols: Ibid.
- 318 Dore vond een laken: Strauch, *Satan Came to Eden*, 282.
- 318 'iets over een geheim': Wittmer, *Floreana*, 88.

- 318 ‘Waarom deed’: Ibid.
 318 ‘Hij smeekte’: Ibid.
 318 ‘Waarvoor?’: Ibid.
 318 ‘Ik weet het niet’ tot ‘bedoelde’: Ibid.
 318 ‘Wat dacht hij?’: Ibid.
 318 ‘Ik weet het niet’: Ibid.
 318 ‘Ik zal hier vermoord worden’ en ‘Ik moet weg’: Ibid.
 318 ‘Kom kom’ tot ‘ga slapen’: Ibid.
 318 ‘Nee nee’ tot ‘te zorgen’: Ibid.
 319 ‘Die bungalow van dood’: Ibid., 88–89.
 319 woorden die volgens Margret: Ibid., 89.
 319 ‘Misschien’ tot ‘lokken’: Ibid., 90.
 319 ‘ja’ tot ‘besluipen’: Ibid.
 320 Ze kwamen tot de conclusie: Ibid.
 320 Dore koos zijn favoriete hoekje: Strauch, *Satan Came to Eden*, 282.
 320 Een lint van gestold bloed: Wittmer, ‘Death over Galapagos’.
 320 Margret plukte bloemen: Wittmer, *Floreana*, 89.
 320 Volgens Margret woonde Dore: Ibid., 90.

37. En toen waren er vier

- 321 ‘half hysterisch’: Swett, ‘Floreana’.
 321 ‘Waar zijn jullie mannen?’: Wittmer, *Floreana*, 90.
 321 ‘De dokter is dood’: Swett, ‘Floreana’.
 321 ‘Mijn God!’ tot ‘op dat eiland’: Wittmer, *Floreana*, 90–91.
 321 ‘kleine Engelse zeilboot’: *Brooklyn Times Union*, 11 dec. 1934.
 322 ‘Hij vertelde me’: Ibid.
 322 ‘meer vogels dan ooit’: Garth, ‘Personal Recollections’, 5 dec. 1934.
 322 ‘honderd jaar oud’: Schmitt, Hancock-Galapagos Expedition.
 322 Een van de vrouwen viel bijna flauw: Garth, ‘Personal Recollections’, 5 dec. 1934.
 323 ‘buiten zinnen’: Swett, *Floreana*’.
 323 ‘Wat moet ik nou’: Ibid.
 323 Hij was flink gegroeid: Ibid.
 323 ‘Ja, ik hield van de dokter’ tot ‘Eden zal verdwijnen’: Ibid.
 323 De waterput: Opname van de Hancock-expeditie, 1934–1935, Hancock Foundation Archive.
 323 Dore leidde de mannen: Swett, ‘Floreana’.

- 322 Ze ging erop zitten: Foto van Dore, Hancock Foundation Archive.
- 324 'Het eiland is een eiland' tot 'proberen': Ibid.
- 324 Snel genoeg, dacht hij: Ibid.
- 324 Op haar verzoek bleef Margaret: Heinz Wittmer, 'Lorenz and Nuggerud Also Dead', in 'What Happened on Galapagos?'
- 324 filmde het tafereel: Opname van de Hancock-expeditie, 1934–1935, Hancock Foundation Archive.
- 324 'Ik nam afscheid' tot 'via mij': Strauch, *Satan Came to Eden*, 285.
- 324 'barmhartige mist': Opname van de Hancock-expeditie, 1934–1935.
- 325 Tijdens de wandeling naar Black Beach: Ibid.
- 325 Ze liep scheef en strompelde: *El Universo*, 10 dec. 1934.
- 325 'Wij en de Wittmers': Strauch, *Satan Came to Eden*, 285.
- 325 'Dore verlaat Charles Island': *Sacramento Bee*, 8 dec. 1934.
- 325 'Ik vind [het ongeluk dat Lorenz overkomen is] heel erg': *El Universo*, 4 dec. 1934.
- 326 'Er was geen schip in de buurt' tot 'Heinz Wittmer': Wittmer, *Floreana*, 93.
- 326 een verontschuldiging voor het bezoedelen van: Ibid., 94–95.
- 326 'een groot assortiment afval': Garth, 'Personal Recollections'.
- 326 'oude kledingstukken': Schmitt, Hancock-Galapagos Expedition.
- 326 'de wonderlijkste troep' tot 'hinderlijke bagage': Ibid.
- 326 'bekenden van vroeger te bezoeken': Ibid.
- 326 'een paar slechte exemplaren': Ibid.
- 327 'Iedereen is ervan overtuigd': Ibid.
- 327 'werden er genoeg stenen toegevoegd': Treherne, *The Galapagos Affair*, 206.
- 327 'Dokter Ritter' tot 'te verlaten': Ibid.
- 327 'een kreupel been': Ibid.
- 327 uiteindelijk vertelde ze Ziesenhene: Ibid.
- 328 was Ziesenhene verrast: Ibid.
- 328 Waldo Schmitt werd Sherlock Holmes genoemd: Garth, 'Personal Recollections', 14 dec. 1934.
- 328 'We weten niets': Gezamenlijke verklaring van Heinz en Margaret Wittmer en Dore Strauch zoals gegeven aan kapitein Hancock van de *Velero III* op 14 dec. 1934, doos 6, map 'Brieven 1933/34/35/Verklaringen', Collectie nr. 0257, Special Collections, USC Libraries.

- 328 Heinz was in de war: Heinz Wittmer, 'Floreana in Pictures', in 'What Happened on Galapagos?'
- 329 'blikken paleis van de gouverneur: Garth, 'Personal Recollections', 15 dec. 1934.
- 329 'als gevolg van verstikking': *El Universo*, 20 dec. 1934.
- 329 'liet veel weg' tot 'onmogelijke situatie': Garth, 'Personal Recollections', 15 dec. 1934.
- 330 'diverse boeken over het onderwerp': *Washington Post*, 31 dec. 1934.
- 330 'volledig koud': *Daily Mail*, 28 dec. 1934.
- 330 'Overal liggen potten en pannen' tot 'volledige ontregeling': Heinz Wittmer, 'Tragic Balance', in 'What Happened on Galapagos?'
- 331 Casa de la Paz: Heinz Wittmer, 'Suspicion', in 'What Happened on Galapagos?'
- 331 zag ze een groep soldaten: Wittmer, *Floreana*, 92–93.
- 331 'Wat willen jullie van ons?': Ibid.
- 331 'Vertel me precies': Ibid.
- 331 'Je verbergt' tot 'horen': Ibid.
- 331 'Je man heeft [de barones] vermoord': Ibid., 93.
- 331 'Wat?'; 'Van wie heb je dat in hemelsnaam?': Ibid.
- 331 'Dokter Ritter': Ibid.
- 331 'bovenmenselijk gehoor': Ibid.
- 332 'geen smet': Ibid.
- 332 'fruit en eieren': Wittmer, 'Tragic Balance'.
- 332 'Het is fundamenteel' tot 'inherent zijn': Ibid.
- 332 Heinz overwoog: Ibid.
- 333 'goed te doen aan hen': Ibid.
- 333 Hij richtte een eenvoudig houten kruis op: Ibid.

38. Aldus sprak Floreana

- 334 'WIJ LEVEN NOG': Wittmer, *Floreana*, 94.
- 334 'uit te zoeken wat de mensen': Margret Wittmer, 'Vacation Trip to Germany', in 'What Happened on Galapagos?'
- 334 'verhalen de wereld in sturen': Wittmer, *Floreana*, 97.
- 334 'Prins Charles': *New York Times*, 20 nov. 1934.
- 335 'Wanneer zag u' tot 'wilde worden': *El Telégrafo*, 13 maart 1935.
- 335 'Rassenverwantschap met het Duitse volk' tot 'die vlaggen hijzen': *Baltimore Sun*, 28 april 1935.

- 336 erg ongemakkelijk: Wittmer, *Floreana*, 99.
- 336 'Toen wij drie jaar eerder' tot 'eiland': Ibid.
- 336 'Met Wittmer op de Galapagos': Margret Wittmer aan Hakon Mielche, 15 april 1934, doos 1, collectie DeStefano.
- 336 'opdroogden': Wittmer, *Floreana*, 98.
- 336 'nauwelijks kon betwisten': Ibid.
- 336 'Mijn vader schaamde zich': Mayer, *Widerspruch*, 39.
- 336 'Er stond nog een menigte mannen': Treherne, *The Galapagos Affair*, 196.
- 337 'Papa, Papa': Wittmer, *Floreana*, 103.
- 337 'een kleine opschudding'; 'niet erg': Ibid., 99.
- 337 'onstoffelijke Friederich': Strauch aan Hancock, 1935, doos 6, map 'Brieven 1933/34/35/Verklaringen', Hancock Foundation Archive.
- 338 'Ik zou je [diverse bewijzen] kunnen geven' tot 'heeft genomen': Ibid.
- 338 'Ik weet dat onder'; 'onmogelijk': Oskar Hieber aan Hancock, 31 juli 1935, doos 6, map 'Brieven 1933/34/35/Verklaringen', Hancock Foundation Archive.
- 338 'Weet u' tot 'in vergelijking': Strauch aan Hancock, 'Before Christmas 35', doos 6, map 'Brieven 1933/34/35/Verklaringen', Hancock Foundation Archive.
- 339 'Hoewel ik nooit een antwoord' tot 'tropen': Strauch aan Hancock, 12 mei 1938, doos 6, map 'Brieven 1933/34/35/Verklaringen', Hancock Foundation Archive.
- 339 'menopauzale bloedingen': Overlijdensakte Dore Strauch, document nr. 2315, Burgerlijke stand Berlijn.
- 339 'de laatste persoon': Wittmer, *Floreana*, 99.
- 339 Voor zover hij wist: *Miami News*, 25 nov. 1934.
- 339 Volgens een ander verslag: Ibid.
- 340 Een nog wilder verhaal: *Tampa Tribune*, 15 maart 1935.
- 340 'Stop' tot 'Ik mag jou niet. Ga weg': Ibid.
- 340 'We gingen op jacht naar de barones' tot 'toen kregen ze ons door': *Reading Times*, 21 maart 1935.
- 341 'Volgens het officiële nieuwsverslag' tot 'vier jaar': *Time*, 8 aug. 1938.
- 341 Vanaf het eiland Baltra: Roslyn Cameron, e-mail aan auteur, 23 juni 2023.
- 341 de ontdekking door de *Velero*-bemanning: libraries.usc.edu/locations/special-collections/allan-hancock-foundation-pacific-expeditions.

- 341 mannelijke genitaliën van nachtvlinders: Ibid.
- 342 ‘De algemene opvatting’: George Myers aan Lorenzo DeStefano, 27 jan. 1978, doos 2, collectie DeStefano.
- 342 ‘Als Ritter en de barones’: Mielche, *Let’s See*, 119.
- 342 In December 1938: Een huwelijksakte van Heinz en Margret: Acc. 429 (Personalamt (PA)), A412), Stadt Köln – Die Oberbürgermeisterin, Historisches Archiv.
- 342 maar het duurde tot 1939: Echtscheidingsproces en beslissing Heinrich Wittmer en Anna Ebel, ondergebracht in Landesarchiv Nordrhein-Westfalen, Afdeling Rheinland, Duisburg.
- 342 de begane grond: Bezoek auteur aan Floreana, mei 2022.
- 343 deden geruchten de ronde: Moore, *Galápagos: An Encyclopedia*, 222.
- 343 Zowel Frances als Ainslie hadden [Dores boek] gelezen: Conway, *The Enchanted Islands*, 147.
- 343 Het pad van de doden: Ibid.
- 343 ‘De tuin was zo stil’ tot ‘te spoken’: Ibid., 149–50.
- 344 In 1940, kort na: Moore, *Galápagos: An Encyclopedia*, 222.
- 344 Na het horen van een gerucht: Woram, *Charles Darwin*, 298.
- 345 Zijn lichaam werd nooit gevonden: Moore, *Galápagos: An Encyclopedia*, 33.
- 345 ‘Ik herinnerde me verbitterd’: Wittmer, *Floreana*, 207.
- 345 maar van een van: *Miami Herald*, 27 nov. 1935.
- 345 Ondanks uitgebreide zoekacties: Elian Ehrenreich, ‘The Dark Secret of the Galapagos Island of Floreana’, *Welt*, 19 jan. 2015, welt.de.
- 345 ‘Mario, hij was ziek’: *Cincinnati Enquirer*, 11 okt. 1970.
- 346 ‘Op de Galapagos’: Ibid.
- 346 een hersenbloeding: Moore, *Galápagos: An Encyclopedia*, 356.
- 346 Artsen kwamen pas drie dagen later: Ibid.
- 346 Een groep toeristen: Roslyn Cameron, e-mail aan auteur, 5 nov. 2021.
- 346 ‘iets’; Ze vroegen Margaret: Ibid.
- 346 ‘God helpt hen’: *Cincinnati Enquirer*, 11 okt. 1970.
- 347 ‘Alles wordt overdreven’: Ibid.
- 347 haalde ze oude herinneringen op: Olshausen, ‘Galapagos Lure and Lore’.
- 347 ‘De barones’ tot ‘gaten erin’: Ibid.
- 347 ‘Ze zei altijd’: Ibid.
- 347 ‘Dokter Ritter’ en ‘Hij kon [die ouwe taart] niet verdagen’: Ibid.

- 347 'Ritter was lomp': Ibid.
- 347 'Het laatste briefje': Ibid.
- 347 'Iedereen weet': *Cincinnati Enquirer*, 11 okt. 1970.
- 347 'Het is allemaal een onverklaarbaar mysterie': Olshausen, 'Galapagos Lure and Lore'.
- 347 'En boca cerrada': *The Galapagos Affair: Satan Came to Eden*, zeitgeistfilms.com/userFiles/uploads/films/242/galapagosaffair-presskit.pdf.
- 347 'Denk je dat ik het gedaan heb?': Moore, *Galápagos: An Encyclopedia*, 33.

